Izvještaj agenta Milana Piroćanca Predsjedniku Vlade Srbije Iliji Garašaninu, o stanju u Crnoj Gori

Priredio i komentarisao: Dragan B. Perović:

ŠPIJUNSKA MISIJA MILANA PIROĆANCA U CRNOJ GORI

ŠPIJUNSKA MISIJA MILANA PIROĆANCA U CRNOJ GORI

Potpisujući tajni ugovor o zajedničkom radu na oslobođenju od Turaka, Srbija i Crna Gora preuzele su obaveze za koje su znale da ih neće ispuniti. Čvršće se vezujući, željele su, u stvari, jedna drugu držati na oku i u pogodnom momentu preuzeti primat među Južnim Slovenima. Koraci koje je u tom smislu preduzimao Garašanin bili su suptilnije isplanirani. Knjaz Nikola se našao okružen špijunima koji su svaki njegov korak budno motrili i o tome izvještavali srpski dvor na čelu sa knezom Mihailom. Glavni i najpovjerljiviji Mihailovi agenti na crnogorskom dvoru bili su arhimandrit Nićifor Dučić, rodom iz Hercegovine, i knjaginja Darinka, rođena u srpskoj porodici u Trstu, sa svojom braćom pustolovima Kvekićima. Kako je u ugovoru bilo predviđeno da Srbija pomogne crnogorskoj vojsci u opremi i obuci, to je Garašanin pojačao svoj tajni štab na Cetinju oficirom Ljubomirom Ivanovićem, koji je došao da podučava vojnike i buduće oficire, i da u isto vrijeme bude Nikolin ađutant. Međutim, njegova prava djelatnost bila je da Nikolu drži na oku, a da crnogorsku vojsku priprema tako da se ona kasnije što lakše uklopi u srpsku. Koliko su Garašaninovi planovi bili na duge staze vidi se po tome da je ovaj zadatak dao rezultate skoro pedeset godina kasnije kada je crnogorska vojska, u toku Prvog svjetskog rata, povjerena na komandovanje srpskom oficiru Petru Požiću, koji je suprotno vojnoj i ljudskoj etici komandovao tako da Crnogorci izgube rat, a Crna Gora bude okupirana od Austrije i izgubi svoju državnost. No, o tome kasnije. Knjaz Nikola je u nekoliko navrata tražio da mu iz Srbije pošalju nekog obrazovanog čovjeka koji bi obavljao dužnosti povjerljiva čovjeka, vrhunskog agenta, a koji će u stvari doprinijeti padu knjaza Nikole i koji će raširiti mrežu agenata po Crnoj Gori koji će u datom momentu biti aktivirani na rušenju Crne Gore. Garašanin je za tu misiju brižljivo birao čovjeka i izbor je pao na oficira Milana Piroćanca. Dobio je upute od Garašanina da vrlo oprezno nastupa da ne naruši Nikolinu sujetu i time izazove podozrenje, da se predstavi kao veliki crnogorski prijatelj koji će o "Srbima i Crnogorcima uvijek govoriti kao o istom, ali na njihovu (t.j. crnogorsku) štetu", da spriječi sve samostalne akcije koje bi Crna Gora preduzela, a koje ne odgovaraju Srbiji i da Crnu Goru učini što više zavisnom od Srbije u svakom pogledu čime će je učiniti lakim plijenom. Naoružan znanjem i podacima svake vrste, okretni i inteligentni Garašaninov oficir prispio je na Cetinje u januaru 1867. godine.

Već ranije smo se opredijelili da u ovome radu prvo damo dokumenta na uvid čitaocima, a potom to dopunimo pratećim događajima i komentarima posljedica izazvanim djelatnošću na teritoriji bilo Crne Gore, bilo Srbije.
Tako i ovoga puta prvo objavljujemo djelove izvještaja koje je Pirоćanac podnio Garašaninu po povratku u Srbiju. Podaci iznijeti u izvještaju govore dovoljno sami za sebe.

IZVJEŠTAJ GARAŠANINOVA AGENTA O PRILIKAMA U CRNOJ GORI

Piroćančev izvještaj, pisan mastilom na plavoj hartiji većeg formata čuva se vrlo brižljivo u Arhivu SANU u Beogradu, zaveden pod signaturnim brojevima 9985 i 9986. Ovi materijali su dugo ostali sakriveni i prvi put su javno publikovani u Politici od 12. do 25.jula 1926. godine bez komentara. Mi smo za ovaj feljton koristili te materijale. Priređivač tekstova u Politici Grgur Jokšić kaže da "bogatstvo i zanimljivost podataka koji se u tom izvještaju nalaze, skrenuli su na njega pažnju i ondašnjih i docnijih naših državnika. O njemu je bilo mnogo govora, naročito za vrijeme vlade Kralja Milana i Kralja Petra, prilikom poznatih nesporazuma između Crne Gore i Srbije".

Piroćančev izvještaj ima dvadesetsedam odjeljaka koji su naslovljeni na sljedeći način:

1. O Crnoj Gori u opšte,
2. O karakteru Crnogoraca,
3. Političke ustanove u Crnoj Gori,
4. Naravi i način života Dvora crnogorskog,
5. Knez Nikola,
6. Kneginja Milena,
7. Kneginja Darinka,
8. Stana, mati Kneževa,
9. Mirko, otac Knežev,
10. Petar Vukotić, otac Kneginje Milene,
11. Đuro Matanović,
12. Mašo Vrbica,
13. Kapetan Pero Pejović,
14. Vojvoda Marko Martinović,
15. Mitropolit Ilarion Roganović,
16. Vojvoda Ivo (Rakov) Radonjić,
17. Vojvoda Petar Filipov,
18. Pop Ilija Plamenac,
19. Vojvoda Miljan,
20. Vojvoda Anto Dakov,
21. Serdar Jole Piletić,
22. Vojvoda Cerović,
23. Boškovići,
24. O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama,
25. Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori,
26. Moja posmatranja,
27. Šta je rađeno u Crnoj Gori za vreme moga bavljenja na Cetinju.

Kad se iz Kotora gleda na krševe, prva misao je, da preko tih stijena ljudske duše ne može biti

IZVJEŠTAJ GARAŠANINOVA AGENTA MILANA PIROĆANCA O PRILIKAMA U CRNOJ GORI

"O CRNOJ GORI UOPŠTE"

Ni jedna zemlja, možda, na krugu zemnom ne opravdava tako potpun svoj naziv kao Crna Gora. Kad se iz Kotora pogleda na krševe skoro perpendikularne, koji ga sa strana Crne Gore zaklanjaju i preko kojih treba u Crnu Goru preći, prva misao koja se putniku nameće ta je da preko tih stena ljudske duše ne može biti. Međutim, opet, nužda je naterala ljude da tamo žive, ako ne u blagostanju, a ono bar u nezavisnosti od stranaca.
Crna Gora podeljena je na 8 nahija, a svaka od ovih na više kapetanija.
Od sviju nahija Katunska, koja pravu Crnu Goru obrazuje i iz koje su, posle Crnojevića, vladajuće familije proizilazile, jedna je od najpustošnijih. Krečni kamen zamenjuje zemlju ovde. Riječka nahija plodnija je od Katunske, u njoj se radi najviše rumetin na zemlju, koju blato svake zime vodom pokriva, a u proleće ostavlja na suvo.
Crmnička nahija, vele, jedina je koja se urednom radinošću odlikuje. U njoj se proizvode najbolja vina koja, kad bi se dobro uredila, mogla bi dalmatinskom vinu konkurisati. Tu ima smokava, maslina i šipka, no nikako u takvoj količini da se za znatni izvor upotrebiti mogu.
Drobnjaci i Vasojevići odlikuju se dobrom pašom za stoku.
Izuzevši Crmničku nahiju, koja se urednim radom i čistim životom kućevnim odlikuje, jedna karakteristika može važiti, što se blagostanja tiče, za svu ostalu Crnu Goru. Kuće su sve od kamena i često na dva boja. No ovde se može slobodno reći a u kući ni kamena. Teško putniku koji prolazeći kroz Crnu Goru, ne bi sve što mu je od preke potrebe sobom nosio. Osim zgrade za prenoćište, koja se nečistoćom svakog roda odlikuje, ničeg drugog nema. U Bjelopavlićima, gde bi se većem blagostanju, zbog prirode zemlje, nadati mogao, ista je sirotinja i to zbog toga što je taj basen služio uvek za prvo bojno polje pri svakom ratu između Turaka i Crnogoraca. U poslednje doba tri puta je Orja Luka paljena, dva puta od Turaka a jedan put od Kneza Danila. Tragovi od rata 1862-ge još se svuda vide.
O proizvodima Crne Gore uopšte nema se što reći. Malo hrane što se podigne, jedva dostigne da održi život bednom narodu, koji, nema godine, kad se kupovanjem kukuruza sa strane ne pomaže. Trgovine, za koju kažu da je nekad bila u boljem stanju, sada skoro nema nikakve. Trgovačko mesto Rijeka, prestonica Crnojevića, pošto su ih Turci iz Žabljaka potisli, sada se nahodi u najvećem opadanju. Tome je, govori se, uzrok pokvarenost Ceklinjana koji su sve na karte proigrali, a u nečemu novoustavljene carine pod današnjom vladom. Ceklinjanima pripadaju poznati ribolovi ukljeva (skoranjaca) na Skadarskom Blatu čega se najviše u Južnu Italiju šalje. Ovo je upravo, može se reći, pored nešto malo suva mesa (kastradine, teška je riječ za izvanjeca - i ruja, jedini artikl trgovine.
Puteva u prvom smislu riječi u Crnoj Gori nema. Najglavniji prolaz od stena; sve planine naliče na gigantske gomile nabacanog kamenja. Po gdi-gdi, po neko malo parče krša, obraslo najviše slabom bukvom, a kad-kad i raštrkanom, rastovom šumom remeti neznatno tužnu monotoniju pustoši. Od retkog zelenila, koje se na tim krševima primetiti daje, nema do niskog bilja, ponajviše tako zvanog pelina. Najbolje zemlje za obdelavanje nahode se na Njegušima, gde jedan dan oranja preko 50 dukata vredi. Ono

zemlje što se u dolini cetinjskoj nahodi ne odgovara plodnosti zemlje njeguške, jer je na Cetinju divljina tako velika da su sve livade mahovinom postavljene. Pored Njeguša, Cetinja i Čeva, nahodi se po krševima ovde-onde parče zemlje, koje Crnogorci sa najveći(m) trudom obdeljavaju.
Nije ni misliti da je zemlja koja se ovde obdeljavati daje dovoljna da i trećinu postojećeg žiteljstva nahrani. Predeo nije šumovit, i bez svake je paše za podizanje stoke. Na tom kraju najbolje rodi krompir (crnogorska krtola) i, ako je verovati kazivanju, zemlja je za taj usev fabulozno plodna. U celoj ovoj nahiji nema, do jednog živog izvora i ispod vrha Lovćena, koji Ivanovim koritima nazivaju, inače se svuda voda za piće kao i za stoku iz bistirnika dobija. Sve vode, koje se od snegova i kiša u tom kraju skupljaju, odtiču sredstvom ponora. Jedna čast u zaliv kotorski, uz sami Kotor, a druga u Skadarsko blato, putem Crnojevića reke.
Od hrane, dakle, proizvodi se ovde najviše krtole, nešto žita a po gde-gde može se videti i slabog kukuruza (rumetin) pored drugih baštenih zelja. Stoka je tako slaba da može biti ovaca, koje ne teže više od 8 oka. Leti malo smoka od mleka, sira, a zimi krtola, zalivena promućenim u vodi kukuruznim brašnom, jedina je hrana sirotinje, a suvo meso od svakog roda stoke imućnijih...
Klima je u katunskoj nahiji odveć neprijatna: sunce je nesnosno u krševima, a česte i jake vlage, kao da se u oblaku živi, još su nesnosnije.
Basen bjelopavlićki, koji Zeta celom dužinom preseca, najplodnija je zemlja u današnjoj Crnoj Gori. Tu sve rodi što se u našoj moravskoj dolini podizati daje, a pored toga od južnih plodova i smokve i masline, no u maloj količini. (...)

Piroćanac piše: Nikola je strašljiv i držim da bez Mirka ne bi ni 24 sata u Crnoj Gori kao Knjaz ostao

Populacija cele današnje Crne Gore iznosiće srazmerno vojsci koju podići mogu, uzimajući u račun da se vrlo mladi i dosta stari za vojne smatraju, 100 hiljada. Što se telesnog sklopa i zdravlja tiče, svi su vrlo snažni, čega je uzrok jako i teško dviženje, na koje ih sklop zemlje nagoni. Crnogorac, koji po celi dan kroz krševe putovati može, vrlo lako sustane u ravnici, sigurno zbog nenaviknuća. Temperament je Crnogoraca u Katunskoj nahiji mnogo vedriji. Sa radom se ni jedni ne odlikuju. Iako je Crnogorcu stidno ženu poseći, nije mu zazorno da ga žena hrani. Kad god se putuje po Crnoj Gori žene se upotrebljavaju za prenos bagaža. Žene crnogorske snabdevaju sa potrebama ratnim vojnike u boju. Često su Turci primećivali, da je crna crnogorska vojska dobra no da im bela ne valja. Belu vojsku obrazuju Crnogorke, koje za vreme boja iza vojske stoje, ranjenike prihvataju, i plašljivce nateruju napred, često i same Turke svojom vikom zbunjuju.
Ceo svet govori da su Crnogorci veliki junaci, i da je njihova hrabrost ovaj komad zemlje od polumeseca odbranila. Kad čovek naiđe na iskrena pričanja o njihovim ratovima, ne bi to mnjenje tako u celom primio. Ne treba zaboraviti da su polumesec i krst jedan pored drugog na Cetinju stajali i što su tu tursku populaciju obrazovali crnogorski poturčenjaci a ne Turci, tome je uzrok što za Turke osvojitelje ničega nije bilo, što bi ih tu primamiti i zadržati moglo. (Naravno, zadržali su se petsto godina tamo gdje im je bilo lijepo i gdje su imali miroljubivu koegzistenciju u kojoj je i Piroćanac nesmetano mogao da uživa: primjedba D. B. P.). Prava Crna Gora morala je poslednja

biti naseljena i po svoj prilici od uskoka koji su se po tim krševima katunskim (i sad se čobanske kolibe zovu katuni), u koje je stoka leti tjerana, zaklanjali, da tu svoj plan u sigurnosti stave.
Škola nema skoro nikakvih. Ona na Cetinju, koja je nastojavanjem Knjaginje Darinke nešto bolje držana, sada je u najvećem opadanju, da nema klupa za decu: bolje bi i to za crnogorsku štalu, podneti mogla. Škola na Grahovcu mora još u gorem stanju biti. U ovome se jako ogleda preterana nemarnost i grabljenje za novcem današnje vlade, jer od skoro 10 hiljada dukata, koje Rusija narodu daje, moglo bi se sa korišću neznatna bar častna moralni razvitak naroda upotrebiti, tim više, što je vlada na to obavezna.
Sveštenstvo je prosto i nerazvijeno i skoro se niučemu od obična Crnogorca ne odlikuje.
Najznamenitiji manastiri jesu Ostroški i Cetinjski. Ovaj poslednji imao je velika imanja, koja su mu stari vladatelji Crne Gore poklanjali, no koje mu je Knjaževstvo novo sve oduzelo i knjaževa kuća ovim raspolaže.
Koliko je poznato najveći broj onih koji su imali prilike da se sretnu sa knjazom Nikolom, kao i brojni proučavaoci njegova dela, isticali su njegovu inteligenciju, obrazovanje, državničku mudrost...".
Zanimljivo je vidjeti kako o mladom Knjazu piše Garašaninov špijun Piroćanac. U odjeljku V, naslovljenom Knjaz Nikola, on piše:
"Knjaz je Nikola mlad čovek, oko 26 godina, lepa sklopa i regularnih crta, no bez ikakva skoro izraza. Stasa je srednjeg kao i njegov otac. U karakteru ove ličnosti nahode se skupljene sve rđave strane pokvarenih Crnogoraca, no bez ikakvih dobrodjetelji ovog još primitivnoga naroda. Ako mi je dozvoljeno reći Knjaz Nikola je poslednji izraz najvećeg nevaljastva, pokvaren do poslednjeg nerva. Prevara, prosta laž, obmana, crte su koje se kod njega u najkraćem saobraćaju daju videti; pri svem tom što se on svagda skoro stara prijatan upečatak proizvesti. Strašljiv je utoliko isto i koliko je sujetan i fanfaran i ja držim da bez Mirka ne bi ni 24 sata u Crnoj Gori kao Knjaz ostati smeo (koliko su tačna ova zapažanja vidi se po tome, što je poslije Mirkove smrti Nikola ostao na crnogorskom prijestolu još samo pedesetak godina - D.B.P). Kad je 1862. god. na njega pucano (taj koji je pucao, ubijen je docnije u Carigradu i njegov ubica uživa danas Knjaževu milost) blizu Cetinja put Vrteljke, on se tako prepao (pričao mi je Stanko Radonjić), da je njegova mati, koja se sa Knjaginjama i pratnjom tu desila povikala: "Kuku mene nesretnici gde rodih kurvu", i odpasala svoju zapregu da mu je priveže, tražeći u isto vreme pušku da ona zlikovca goni. Kad je Knjazu Nikoli spomenula Knjaginja Darinka prebacivanje cara Napoleona kako on nerado barut miriše, sav je bio u plamenu od stida. Lukavi Crnogorci dobro znaju, kakvi računi od junaštva njihovog gospodara držati imaju, iako mu svagda povlađuju. Danas još nikad ne sme Knjaz pedeset koraka na Cetinju bez oružane pratnje i bez Mirka da se udalji. Pri putovanju svugda drugim putem udari a ne onim kojim je uveče naređeno da se ide.

U izvještaju Beogradu kaže se: "Knjaz Nikola je lišen svakog znanja i domaćeg vaspitanja"

Kad je na Ždrebaoniku (tu je kažu Dušan svoju ergelu držao) zimus vojsku pregledao zadocni se i, pošto se rešio bio tu prenoćiti, posle pet minuta sedne na konja, a mi svi na vrat na nos za njim. Ako govori o običnim stvarima, koje se njega tiču, prevariće vas dajući sebi cenu; treba pamtiti svagda, da teži višim celjima, tako govoriti da svoje

interese potpomogne.
Moje je uverenje da nema dela koje Knjaz Nikola nije u stanju učiniti. Pre nekoliko godina došla su tri čoveka od familije onoga koji je na Knjaza pucao, među kojima i jedan sveštenik, skroman i pobožan, na Cetinje da od knjaza nešto prose. Obično kad jedan član familije zameri se jako Knjazu sva je familija iz Crne Gore proterana, a često i iskorenjena. Knjaz ih dobro primi; no idućeg ili onog istog dana, trojice od njegovi kabadajija izvedu ove jadnike iza Lokande i na sred Cetinja, u po dana, iz pušaka poubijaju. Iako su se u Crnoj Gori doista crna dela nekažnjeno mogla činiti, ovaj je slučaj veliko uzbuđenje u svetu proizveo, i kad je g. Dučić Knjazu rekao da će on pred Bogom za ovu nevinu prolivenu krv odgovarati, Knjaz je iz pritvornosti plakao i preklinjao se da on nije zapovest izdao. Na Mirka navale i on se zakune na Kivotu svetitelja u manastiru cetinjskom da ni on nije zapovedio da se ljudi poubijaju; onda se i ubice zakunu takođe na Kivotu da nisu ni od Knjaza ni od Mirka zapovest dobili. Naravno trebalo je sledovati da ubice budu zasluženo kažnjene, no poslednje dejstvo cele ove nesretne komedije bude da ovi budu otpušteni i poslati u Hercegovinu, odkuda su se posle tri meseca povratili i sada sačinjavaju najsigurniju stražu oko Knjaza. Jednog od njih, nekog Mihajla odlikovao je Knjaz Ordenom II st. na Đurđev Dan. Drugi je ubica Stevo Matanović najmlađi brat od familije Matanovića, a trećega se imena ne spominjem.
Knjaz je Nikola lišen svakog znanja i domaćeg vaspitanja. Prevrtljiv je po slabosti shvaćanja; no u naknadu vlastoljubiv do ludila tako, da skoro svagda odboluje kad mu politička smeranja učine fijasko. Plitak preko mere da bi krajnje sljede jedne radnje mogao predvideti, i zato ga čovek, u najvećim preduzećima koja njegovoj ambiciji laskaju, lako zabuniti i zaustaviti može. Detinjast je tako jako da nije u stanju ni od stranaca, koji dva-tri dana na Cetinju provedu, svoju slabu strani sakriti. G. Kantakuzenu obećavao je pokloniti zalfove "kad imali budemo našeg Kralja u Prizrenu pa on dođe posetiti ga". (Ja sam tu prisustvovao, pa zato je ko bajagi, tako vešto fraza obrnuta). U početku ovog proleća dao je Knjaz napraviti jedna kolica u koja preže jednog malog konja. Ova bi se kolica u međuvremenu cirkusa najkorisnije za veselost publike producirati mogla. Ništa zato Knjaz se u početku svaki dan na njima vozao kroz Cetinje, i tek je odustao onda pošto se nekoliko puta izvrnuo bio.
Slabost karaktera i još slabija sila rasuđenja i svaćanja uzroci su glavni da Knjaz Nikola svagda pod nečijim uplivom u rukovođenju biti mora. Bez tog rukovoditelja on se lako zbuni i izgubi, čemu strah ne malo pomaže. Za vreme dok je Mirko bio u Beču dogovore se Petar Vukotić, Đuro Matanović i svi skoro senatori koji su se na Cetinju desili da predlože Knjazu odvojiti njegovu civilistu od državnog budžeta i to naravno na crnogorski, najmekšiji i najfiniji način. Knjaz zbog odsustva Mirkova prepadne se i njima zahvali što su za sreću naroda tako dobro što mislili, koje je oni i bez njih htio narediti, samo im primeti da počekaju sa rešenjem dok se Mirko vrati. Po dolasku Mirka sve što je o toj stvari rečeno bilo je sprdanje Mirkovo, uz koje se Knjaz rado smejao, sa svima koji su u predlogu učestvovali.
Grabljivost i sebičnost ubijaju svako čuvstvo kod Knjaza Nikole za blago i napredak naroda. Novci koje Rusija daje, kao i sve što preteče od državnih troškova, upotrebljava se na umnožavanje privatne imovine Knjaževe, koja se sada na strani drži, a koja iznosi, po tvrđenju ljudi na Cetinju, od 500.000 do 1 milion forinta. Ne bi s gorega bilo ovde napomenuti kako je na Cetinju postupljeno sa žitom što je Rusija pre nekoliko godina gladnom narodu dala. To su žito Knjaz i Mirko narodu rasprodali po skupe novce, a Knjaz je uverio g. Petkovića, ruskog konzula u Dubrovniku, da je narodu poklon od Cara razdat i razkazan. Ruski i francuski konzul iz Skadra jave u Carigrad, kako je, na protiv, žito rasprodato, usled čega zatraži se od g. Petkovića izjašnjenje.

Ovaj zamoli Knjaza da mu kaže u čemu je stvar i, pošto se mnogo mučilo na Cetinju, nađe se jedan zadovoljavajući put, tj. da se reče da je Knjaz nameran od dobivenih novaca podići fond za gladne godine. G. Petković sam se lično uverio da niko u Crnoj Gori nije znao, da je to žito, podareno narodu od Rusije.

Knjaginja Darinka je našim namerama potpuno odana i šteta je što upliv na Knjaza nije zadržati umela

To se isto dogodilo lane sa ruskim, a ove godine sa našim puškama. Pri razdavanju pušaka Piperima Knjaz je govorio, kako sve skoro svoje privatno imanje istrošio starajući se da narod s oružjem snabde, kako im je lane i ove godine puške pokupovao i zbog toga biće obavezan danak povisiti. Od svakog pak kome je puška data, naplatio je po 1 forintu tako da će ovom prilikom jedno 6 hiljada for. steći. Ljudi su se upropašćavali od čuda kad im je kazivano da je puške Crnogorcima Knjaz Mihailo poslao. Niskost ovakvog ponašanja još se jače oseća u postupanju sa poklonom g. Tripkovića kome bi bar blagodarnosti trebalo, no učtivost i blagodarnost nije tražiti kod Knjaza Nikole".

Piroćančev odnos prema pojedinim ličnostima crnogorskog javnog života ponajviše se osniva na tome koliko su bili odani srpskoj, a ne crnogorskoj politici. Izrazito je negativan njegov pristup prema onima koji su čuvali Crnu Goru, dok je blagonaklon prema svima kojima Crna Gora služi kao prćija za ostvarenje boljeg materijalnog i društvenog položaja koji će dobiti nakon utapanja Crne Gore u Srbiju. Takav je njegov opis kneginje Darinke, koja je, jedan važan Garašaninov agent:

"Knjaginja Darinka toliko je poznata u Beogradu da bi izlišno bilo o njoj podrobno govoriti. Ja ću da napomenem, da je to jedna Gospa vrlo bistra i razvijena. Ona je u stanju svatiti stvari prave uzvišene politike, ali će se većom časti rukovoditi svojim interesima, gdje ih našla bude, pri svem tom što u velikom uvaženju ima Knjaza Mihaila, g. Garašanina i mnoge Srbe, koje je imala priliku poznati. U jednom razgovoru reče mi, da se ona diči što je Srpkinja i da, od kako je dolazila u Beograd i poznala Srbiju i ljude, ona ne sumnja, o velikoj srpskoj budućnosti. Knjaginja Darinka imala je do pre godine dana, što se strane politike tiče, najveći upliv u Crnoj Gori, i starala se Knjaza Nikolu u savez sa Srbijom uvući. Premda u početku na ova uslovija, koja su u ugovoru stavljena, nije mislila, njena ideja sastojala se u delenju provincija srpskih između Srbije i Crne Gore, no od kako je ugovor potpisan ona je radila u njegovom duhu.

Njen je upliv na Knjaza, koji je jedini bio u stanju Mirkov kontrabalansirati, u poslednje vrijeme, vrlo oslabio, ako ne i sasvim iščezao, čemu je uzrok prvo hladnoća koja je u privatnim odnošenjima između nje i Knjaza nastupila a zatim i zauzimanje, da se na Cetinju drže uslova koje su u ugovoru sa Srbijom potpisali. (Ovdje je vrlo mudro naređeno što Knjaginja Darinka u uspehu našem svoju korist nahodi). Padanju upliva Knjaginje Darinke doprineli su dosta i pogovaranja da se njena kći za koga od familije knjaza Mihaila udati može. (Trebalo je videti radost sa kojom su Knjaginja Darinka i mala Olga primile medaljon, koji je knjaz Mihajlo poslao).

Knjaginja Darinka može imati na raspoloženju oko 20 hilj. forinti godišnje; tu spada i izdržavanje njene kćeri. Ova bi suma dovoljna bila, kad bi se Knjaginja Darinka mogla naviknuti pokatkad, što se privatnog života tiče, zaboraviti da je Knjaginja, no ova je

sujeta kod nje tako zavladala da se njena slabost svr toga svakom prilikom primetiti daje.
Danas je Knjaginja Darinka našim namerama potpuno odana i zato je velika šteta što svoj upliv na Knjaza nije zadržati umela" (podvukao D.B.P.)

TAJNI PLANOVI SRBIJE O ODVAJANJU HERCEGOVINE OD CRNE GORE

U veoma obimnom izvještaju Garašaninova agenta Milana Piroćanca nalazimo nekoliko podataka koji mogu i neke sadašnje pojave da osvijetle na način koji će biti iznenađenje za mnoge. Naročito će biti pogođeni bojovnici za nove granice Crne Gore koji ističu da je između Crne Gore i Hercegovine stvorena vještačka granica. Za to se naročito optužuju Kominterna, Avnoj, a i Vatikan je dosta sumnjiv. Plašimo se da će nakon izvještaja Milana Piroćanca biti duboko razočarani, shvatajući da je granica između Hercegovine i Crne Gore čvrsto povučena mnogo ranije i da je odlučujuću ulogu u tome odigrala Srbija, koja nije birala sredstva na razbijanju Crnogoraca i Srba koji su bili u okoloni Crne Gore. Slične stvari su urađene i prema drugim teritorijama na koje novi kartografi iz Crne Gore pretenduju, pozivajući se na zov krvi. Iskustvo kazuje da neznavenima mnogo ne vrijede dokumentovani dokazi, pogotovu ako neka pjesmica drugačije kaže ili se prosto naredi da mora biti tako il` nikako.
Da ipak pogledamo šta o tome, u odjeljku naslovljenom "O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama", kaže Milan Piroćanac:
"Od srpskih provincija, koje Crnu Goru okružuju, glavna je Hercegovina, koja i ako je u boljem položaju, što se stvora zemlje tiče, danas se u istom stanju bede i oskudnosti, kao i Crna Gora, nahodi. U ovoj provinciji nisu se Turci zavojevatelji nikad tako ugnjetavanju odavali, kao u Bosni i Bugarskoj.

Vasojevići pod Turcima shodni su za naše namere a i one u Crnoj Gori treba u tom duhu "obrađivati"

Čestitost karaktera, energija a može se reći i razboritost politička, ovde su skoro opšte crte. Ja bih se usudio reći, da su Ercegovci deo naroda srpskog, koji će svojom vrednošću i razboritošću veliku ulogu u našem obrazovati se imajućem životu imati. (ovo su veoma zanimljiva i tačna predviđanja M. Piroćanca; slično je u duhovnim vrijednostima i njihovoj ulozi u srpskoj istoriji o Hercegovcima pisao i istoričar V. Ćorović - primjedba D.B.P).
Što se političkih težnja Ercegovaca tiče, one idu na sjedinjenje sa Srbijom u koju se danas sva nadežda polaže. Na celu Ercegovinu Srbija može svagda računati kao na jednog čoveka, jer se kod celog naroda utvrdilo uverenje, da se bez Srbije nikakvom uspehu nadati ne treba i da će ona skoro velike stvari za celo Srpstvo preduzeti. Iako su Ercegovci često ratnu sudbinu sa Crnom Gorom delili, bilo je među njima svagda ljudi, koji su znali čemu se otuda nadati imaju, no posljednji je rat 1862- ge god. otvorio oči celom narodu. Kad su se pobunjenici u to doba obratili Crnoj Gori za uputstva, stric g. Dučića govorio im je da od stvari, u koju se Crna Gora uplete, ne može ništa biti, da ih on blagosilja u preduzeću, no da on ne bi nikad želio da ga ikad sunce iz Crne Gore ogreje. Ovo je čuvstvo sada postalo opšte, posle glupe igre vlastoljubija, kojom je Crna Gora u 62. godini hercegovačke stvari, koje su već na

prilično dobrom putu bile, upropastila i Turke i samu Crnu Goru dovela (Piroćanac ne pominje da je i za to glavni uzrok bila izdaja od strane Srbije, koja nije htjela da ratuje sa Turskom iako je Crnu Goru uvukla u sukob, o čemu smo ranije pisali - D.B.P.).
Plemena ercegovačka koja su neposredno sa Crnom Gorom u dodiru, dobijala su svagda a i sada dobijaju impulziju sa Cetinja. Tome je stanju dvogubi uzrok, prvo pretnje, koje se svaki dan nad njome upražnjavaju a drugo slobodno polje radnje, koje su drugi uplivi na tim krajevima Crnoj Gori ostavili. Međutim, ja bih smeo nadati se, da bi ova pogranična mesta uz onu grupu pristala, uz koju i ostala Ercegovina. Od upliva stranih u ovoj provinciji od srpskog i ruskog nema nikakovi...
... i Vasojeviće odvojiti od Crne Gore
Počem su i sami Vasojevići u crnogorskoj granici, kao što sam rekao temperamentom i karakterom nama (tj. Srbima - D.B. P.) bliže nego Crnogorcima (i Piroćanac, kao i Garašanin u narodnosnom smislu odvaja Srbe i Crnogorce; podsjećamo čitaoce da Kominterna još nije bila osnov pa samim tim ni ova dvojica nijesu bili njeni ljudi - primjedba D.B.P.) sljedovalo bi da je dio Vasojevića, koji se u turskoj granici nahodi, dosta shodan za našu politiku; naravno kad bi se i Vasojevići u Crnoj Gori u tom duhu obdjelavali.
Kuči su siromašna, u krševima stanjena, no junačka populacija srpska, u kojima prava dominacija turska nije nikad mogla koren uhvatiti. Oni su skoro nezavisni od svih ugnjetavanja i s toga su vrlo otvorenog karaktera i slobodnog govora. Crna Gora svagda na njih viče, a i oni imaju dobrih uzroka mnogo za nju nesimpatizirati (primer Mirkova seča).
I Kuči su podeljeni u Turskoj i Crnogorskoj granici. Pre moga dolaska, na neki dan bio je u Kučima sukob oko granica, koje je još evropska komisija postavila. Sukob se taj porodio još odmah po označenim granicama zbog toga, što je protokol ograničavajuće komisije označavao drugu liniju, a karte i piramide podignute drugu, jer su Crnogorci lažno označavali naziv mesta, kroz koja je granica po protokolu proći imala i tako su neku čast Kuča ostavili pogrešno u crnogorskoj granici. Turci poruše piramide i stanu smatrati za razdelnu liniju granicu, protokolom označenu. Knjaz je odmah protestirao; no sad je tek stvar ozbiljno preduzeo, zapovedivši Kučima, stanjenim na komadu zemlje u sporu, da prebegnu u crnogorsku granicu. Ovi ne htednu to učiniti i skoro su bili gotovi potući se sa Crnogorcima koji su tu došli. No Ismail paša, sigurno po nalogu iz Carigrada, popusti i tako se novi protokol zaključi, po kome ostane za granicu linija na kojoj su piramide podignute bile. Interesantno je spomenuti kako je jedan Kuč govorio Turcima i Crnogorcima kad su se tom prilikom preterivali, da im je sve jedno i jednima i drugima ma gdi granicu postavili, poče za kratko vreme to neće imati nikakva značenja. "Srbi", dodao je, "dobiše veće gradove bez puške" (misli na gradove koje je knez Mihailo dobio od Turaka na pregovorima u Carigradu, primjedba D.B.P) "pa će skoro i sve ovo biti srbijansko".
Pleme Krastanića i Gaša, i ako preko Vasojevića, opet dolazi u neki dodir sa Crnom Gorom. Glavari od prvoga dolazili su u poslednje vreme na Cetinje, da traže posredovanje da ih Turci za sad na miru ostave. O ovim plemenima vredi da se račun vodi pri jednoj opštoj radnji, jer može se skoro za izvesno držati, da će sa ostalima protivu Turaka pristati. Međutim, ne treba izgubiti, što se ovih tiče, nikad iz vida da se ove uvek rešavaju ne po kakvoj stalnoj politici, nego po momentalnim okolnostima i uplivima.

Novcem i podmićivanjem treba pridobiti viđenije ljude koji bi narod na srpsku stranu odvukli"

Premda Crna Gora na sva ova plemena računa da će uz nju pristati ona, osim u plemenima neposredno stanjenim na njenoj granici, nema nikakvog upliva, niti se stara ista simpatijama ili drugim putem zadobit. Naprotiv, njena je radnja ukoliko je ima, prema svim okolnim plemenima bez ikakva takta i pravca. Umesto da se Knjaz Crne Gore stara zadobiti simpatije u okolini, prevladao je u toj politici Mirkov način, koji strah i pretnju za glavno sredstvo upotrebljava. U toj celji oni poručuju često glavarima pograničnim da prebjegnu u granicu crnogorsku i donesu Knjazu danak i kad to ovi ne učine, onda im se poručuje, da će se sa Cetinja poslati ljudi, koji će ih kao izdajnike poubijati. Na taj su način privukli popa Bogdana sa strane Zubaca i popa Žarka iz Pive i, pošto ih jednom prema Turcima uspeju izložiti, ne vode više nikakva računa o njima i vraćaju ih natrag da se s Turcima ravnaju kako znadu, no samo da zapovesti Knjaževe izvršuju kao glavari koje je Knjaz naimenovao. (Knjaz ima običaj govoriti, da glavari sami njemu dolaze i da ne zna šta će s njima).
Ovima svima glavarima imalo bi se zamjeriti što se tvrđe na svom mjestu ne drže i što se ravnim oružjem pritisku sa Cetinja ne odupru, kad se ne bi uzelo u račun da nisu dosad nigdi naslon nahodili, te da bi tako podloj radnji Crne Gore protiv stati mogli.
Moje je uvjerenje da je raspoloženje sviju plemena koja Crnu Goru okružavaju više protivu nje, nego za nju i ako bi se Crna Gora što događajima koristila to više našoj pogreški, nego simaptijama za Crnogorce, prepisati treba.(podvukao D. A.)
O Boki Kotorskoj nisam govorio zato, što ceo svet zna da Bokezi Crnogorce mrze."
Može se reći da ništa manje nijesu zanimljive stranice koje se odnose na planove Srbije o pripajanju Crne Gore. Precizno su naznačene prepreke i način ostvarivanja toga plana. Kao prepreke za pripajanje Crne Gore Srbiji i njenom nestanku kao države sa političke karte Evrope. Piroćanac je u prvom redu smatrao vojvodu Mirka i Katunjane, koji su po njemu beskrupulozni, junačni i odani kruni i dinastiji Petrovića. Pomoć za izvršenje plana o pripajanju Crne Gore Piroćanac vidi u djelatnosti provjerenih srpskih špijuna knjaginje Darinke i arhimandrita Nićifora Dučića uz koje treba novcem i drugim podmićivanjem pridobiti viđenije ljude koji bi narod na "srpsku stranu odvukli".
Dugoročni plan koji je dao rezultate bio je da se djeca iz Crne Gore školuju u Beogrdu i na taj način na njih izvrši uticaj preko kjega bi radili na svrgavanju dinastije Petrović. Tome su pripomagali i brojni učitelji i popovi koji tih godina počinju da rade u Crnoj Gori. Nije dugo trebalo da takva politika da rezultate. Crnogorski đaci su se iz Beograda vratili naoružani bombama, umjesto znanjem. No, o tome ćemo više govoriti u okviru dijela koji se odnosi na Bombaški proces. Sada da pogledamo Piroćančev izvještaj o načinu najboljem za nestanak Crne Gore i njeno utapanje u granice Velike Srbije koji ima naslov "Moja posmatranja".
"Uzimajući u račun naravi naroda crnogorskog i politične težnje cetinjskog dvora, vrlo je težak položaj za onoga, koji bi se starao naznačiti put kojim bi naša politika trebala ići, da do ostvarenja srbskog ujedinjenja dođe. Međutim, prema rezultatima pravca, koji je Srbija prema Crnoj Gori pre nekoliko otpočela i danas ga još sleduje, moglo bi se možda štogod određenije naznačiti. Izvjesna je stvar, da je cetinjski dvor dinastične težnje u svakoj prilici ostvariti tražio; izvjesno je i to da su ljudi na koje se izvan dvora odavde obraćalo i obraćati imalo, svagda imali u sebi jedan osnov (fond) crnogorske prevrtljivosti i sljedovatelno nesigurni bili, pa opet, pri svem tom, srpska rad nije besplodna ostala. Narod je crnogorski dobio pojam o važnosti Srbije u rukovođenju

stvari, o njenom patriotskom staranju, o ukupnom narodu srpskom, bio on u ili izvan Turske. Naši topovi začuđavaju neprestano i danas Crnogorce svojom preciznošću, a naši su im oficiri pokazali kako treba uvažavati rad u ozbiljnoj zemlji.
U zemlji, dakle, gdje svega toga može biti i podizati se, Crnogorci misle da se živiti i napredovati daje, dok se međutim, u Crnoj Gori mora skapavati. U Crnoj Gori prostom Crnogorcu, ma kakve usluge zemlji učinio, nema izgleda napredovanju. Zato treba da je od familije ili, najposle, da se izvršenju podzemnih Mirkovih planova posveti, te da bi od njega štogod biti moglo, dok su u Srbiji sposobnost i rad jedine titule za nagradu".

Naročito bi bilo korisno crnogorsku decu kod nas u školama podizati i vaspitavati

CRNOGORSKI SEPARATIZAM

Iako je politika cetinjskoga dvora protivna opštim interesima srpstva, ona nam neće moći ništa nahuditi time što je crnogorski narod ratno bolje spremljen; jer je narod tome velikom planu simpatičan i njegovi će interesi upropastiti sebične separatistične težnje dvora
(podvukao D.B.P). (Za razumijevanje srpsko-crnogorskih donosa i mnogih današnjih nesporazuma ovo je veoma indikativna rečenica. Ovo je prvo pominjanje takozvanog crnogorskog separatizma. Ovu sintagmu je kasnije preuzeo i dopunio Baja Pašić u svojoj bjesomučnoj kampanji protiv Crne Gore i Knjaza Nikole. Smatrajući da su sva sredstva koja Srbija, upotrijebi za uništenje Crne Gore dozvoljena, Pašić je, uz pomoć beogradske štampe, dugo vodio kampanju protiv crnogorskog naroda, zasnovanu na falsifikatima i lažima. U poslijeratnom periodu, nastavljači takve politike prema Crnoj Gori i Crnogorcima koristili su isti arsenal izmišljotina na diskvalifikaciji svih onih koji su smatrali Crnu Goru kao ravnopravni subjekat u jugoslovenskoj zajednici. Tome je dosta doprinijelo i neznanje vladajućih garnitura u Crnoj Gori koje su svako traganje za istinom smatrali separatizmom. Ta izmišljotina je mogla naći mjesto u glavama onih koji su bili spremni žrtvovati i narod i državu za nekakve"više ciljeve", a koji su u stvari bili samo vješto prikriveni nastavak starih težnji. Koliko je onda, toliko je i danas smiješna tvrdnja o nekakvom crnogorskom separatizmu, ali jednom puštena laž plovi kroz vrijeme oplođujući se neznađem i ponovnim apsiracijama na ovo kamenito parče zemljina šara, kome osporavaju i minorni naum da bude svoj na svome. A biće, ka vazda - sve su sile slabe i ništavne za onoga koji pravo misli - D.B.P).
No ostavimo narod, na koji je bez glavara teško dejstvovati. I sami glavari, koji su, kao što je rečeno, svi u velikoj sirotinji, znaju potpuno koliko bi pri ulasku Crne Gore u srpsko jedinstvo koristi imali. Razume se i po sebi da je to teren vrlo spremljen za dalju radnju, koja je dosad u zasenu zaostala, jer se dosad započinjalo svagda odozgo.
Trebalo bi, dakle, važnim ljudima u Crnoj Gori, izuzevši samo kreature Mirka i Knjaza, pokazati da ih Knjaz Mihailo dobro poznaje i da vodi računa o njima. Mali pokloni u novcu, po prilici i stvarima, tome bi mnogo doprinosili. Nema ni jednog Crnogorca koji novac ne bi trebao, a naročito koji ga ne bi tražio.
(Ovdje valja podsjetiti i na Omer-pašu Latasa koji kaže, u pjesmi narodnoj,
"Dok je meni u kesi novaca
i u Crnoj Gori trgovaca
kojino su lakomi na blago

učiniću što je meni drago"!
Na žalost, Crnoj Gori "trgovaca" nikada nije falilo. Mnogima je tvrdo kamenje crnogorsko i za malu cijenu su spremni da ga prodaju. Slično je o karakteru pojedinih Crnogoraca, ako pristaju da ih tako nazovu, pisao i Vuk Karadžić, naglašavajući da će rađe neko biti i posljednji sluga u varoši, no se vratiti u Crnu Goru. U ove trgovce spadaju i oni koji i danas ističu da su potomci onih kojima je bilo bolje pod Turskom nego pod Kraljem Nikolom, ili se pak diče karakteristikom da nikada nijesu voljeli Crnogorce - primjedba D.B.P).
Način davanja ponajbolji bio bi periodičan, da primi vid neke plate, naravno na najsigurniji način, da se ljudi ne bi kompromitirali u njihovom današnjem položenju.

KAKO IZNUTRA OSLABITI CRNU GORU

No naročito bi bilo korisno decu iz tih krajeva kod nas u školama podizati i vaspitavati. Da se na ovome izranije u velikom prostranstvu radilo, naša politika ne bi danas na nikakve teškoće nailazila.
(Mislimo da je ovo ključni momenat Piroćančeva i Garašaninova plana. Preko djece je trebalo obezbijediti uticaj koji će kroz određeno vrijeme dati ploda. Izgubiće se nacionalno osjećanje, a usađeni pojam opšte potrijeće osjećaj posebnosti i omogućiti lako utapanje Crne Gore u Srbiju. Kako rekosmo rezultati su vrlo brzo došli. Popovi i učitelji su dobro obavili zadatak, pa se našao određeni broj ljudi koji je smatrao da u interesu "srpstva" Crna Gora treba da nestane. Nije slučajno što u Crnoj Gori između dva rata nije otvorena nijedna značajnija visokoškolska ustanova i što se i kasnije uvijek javljao otpor kada je trebalo otvoriti fakultet koji bi bio iz duhovne sfere. Treba se podsjetiti slučajeva oko umjetničkih i filozofskog fakulteta u Crnoj Gori u novije doba. U ostalom, prije posljednjeg rata, za razvoj Crne Gore uloženo je samo 20 dinara po glavi stanovnika, dok je u istom periodu u Sloveniju uloženo čak 2.800 dinara po stanovniku! D.B.P.)

Piroćanac: Sa Knjazom Nikolom igrati politiku a dejstvovati na narod u Crnoj Gori i okolini

Pored toga ne bi trebalo u teškim vremenima narod zaboravljati, ali tu teško se može naći način da se do celji dođe sa poželanim uspehom; jer do danas šta god je narodu davato od Rusa ili od nas služilo je na uveličanje privatne Knjaževe kase. I same ratne spreme, koje je Knjaz od Rusa i nas dobio, dale su mu prilike spremati narod na povišenje danka, pri svem tom što i današnji nije u stanju plaćati.
Ja držim da odnošaje koje danas sa crnogorskim dvorom imamo treba neprestano održavati, motreći pažljivo na sve njegove pokrete, kako u spoljnoj politici, tako i u radnji sa okolnim provincijama, a naročito po Ercegovini, da bi se prema okolnostima više kroz prste gledalo ili ozbiljniji ton uzimao. Knjaz Nikola je činio do danas, a naročito u poslednje doba, sve samo da naše uspehe smete, pa šta je učinio? On oseća svoju apsolutnu nemoć, jer vidi da, osim njegovih čankoliza, niko njegovo mutenje ne razume. U ostalom, moje je uverenje, da se u Crnoj Gori nikad u buduće neće moći voditi politika (izuzimajući petljanje sa konzulima) koja Srbiji i Rusiji ne bi povoljna bila, jer osim ta dva upliva koji postoje u narodu, drugih nikakvih nema, zato i dvor mora

jako paziti, prvo, da se narodnom čuvstvu ne zameri, a drugo da sačuva deset hiljada od Rusije, i prilične dohotke koje Srbija, kad u stvarima a kad i u samom novcu daje. Kad god Rusi sa nama u jednom duhu na Cetinju radili budu, kao što je to sada činjeno, nema izgleda da bi protivna politika našim interesima u Crnoj Gori uspela. Knjaz je istina, navikao se budirati i nas i Ruse zato što drži da je to najsigurniji put da nas na svoju vodenicu navede. Trebalo bi ga, dakle pomalo obaveštavati, i dati mu znati da mi od Crne Gore tako velike pomoći ne očekujemo, ali se i za nju kao i za ostale Srbe brinemo.

Ako Srbija uđe u rat sa Turskom Crna Gora će nepremjerno takođe odmah ući i to i preko volje Knjaževe. Knjaz i Mirko dobro poznaju to raspoloženje naroda i zato će nasigurno s njime pristati, samo što će se starati da tom prilikom što za sebe zagrabe, dok se, međutim, Srbija sa Turskom bori. Ovoj mogućnosti treba stati na put sa ozbiljnom radnjom u Ercegovini, još sad za vrijeme mira, a odmah u početku rata naša bi komanda sa jakim četama tamo trebala biti da zakrili Ercegovce od nasilja Crne Gore. Ako se taj plan Knjazu Nikoli osujeti, on će odmah pristati na sve: jer će ga narod, ako se protivio bude, napustiti. U kranjoj meri naša politična radnja treba da smera na to, da osigura za opštu srpsku stvar ceo basen Bjelopavlića, sljedovatelno i sva plemena sa naše strane od te linije, pa neka Katunska nahija ostane odvojena, pod upravom koga ona hoće (podvukao D.B.P, ovo liči na neke savremene teze o suženju Crne Gore na "stari dio", u kojemu bi živjela "manjina koja se smatra Crnogorcima" - ništa novo pod kapom nebeskom!). To bi stanje samo moglo biti efemerno, pa bi se i Katunjani velikoj državi pridružili.

U slučaju kad bi Knjaz Nikola otvoreno prekinuo sljedovati politiku s nama uslovljenu, Rusi bi ga lako nagnali da se s puta ceplenja vrati oduzimajući mu godišnja davanja. Rusija je mnogo činila i danas čini za narod crnogorski: no na žalost njena dobročinstva, zbog neshodnog načina izvršivanja bila su do sada prilika da se narod, još jače guli. I od svega onoga, što smo mu u novcu dali nije za narod bilo nikakve koristi. Pametno bi bilo da se i mi i Rusi takovi pogrešaka sačuvamo i drugi način pri činjenju blagodejanija narodu iznađemo.

U kratko moje je mnjenje da treba održavati sa cetinjskim dvorom postojeće odnošaje, koji imaju nesumnjeno svoje važnosti u diplomaciji. Sumnje koje se o stalnosti saveza između nas i Crne Gore dobijaju, iako su osnovane, neće u diplomaciji toliko nahuditi, koliko otvoreno neprijateljstvo, no zato ne treba u novcu Knjazu samom nikad ništa davati, jer bi to značilo osigurati Knjaževu familiju, da može igrati u danom momentu - tout pour tout - pa ma i srpsku zemlju napustila. U spremama ratnim počem su dovoljno do sad učinjene, takođe dalje izostati napred ići, a narod međutim neprestano obdelavati, i to više na strani, koja Brda od Katunske nahije dele nego u samom Katunu. Jednom reči, sa Knjazom Nikolom po prilikama igrati politiku a na narod u Crnoj Gori i okolini dejstovati i spremiti ga za ostvarenje opštih srpskih interesa.

U ratu bi crnogorsku vojsku trebalo sa našom spojiti i podeliti da sama nigde ne dejstvuje

Izvan svake je sumnje da će ustanak naroda srpskog imati zavisiti ne samo od njegove gotovosti, nego i od političke konstelacije u Evropi. Što se prvog tiče, treba imati u vidu, da je narod zbog svoga teškog položenja kako u Crnoj Gori tako i izvan nestrpljiv i

da se vrlo skoroj radnji nada. Ovo bi nestrpljenje trebalo što kraće na iskušenje stavljati, da se vera u Srbiju ne bi pokolebala. Što se drugog tiče iako sam ovde nenadležan o tome govoriti, mogao bih opomeniti na memoar koji sam gospodinu ministru dostavio.
Način vođenja rata (premda ova smatranja meni ni malo ne pripadaju) trebao bi, mislim, da se tako udesi, kako bi prvo crnogorskog dvora separatističnu radnju osujetili, a drugo kako bi srpskom uspjehu nenaklone sile zbunili i ne dali im vremena u diplomaciji što god protivu nas preduzimati. Zato bi četnički rat, koji bi se i za najkraće vreme proterao u tom pogledu štetan bio. Kombinacija između četničkog i redovnog načina vojevanja, koji bi se odmah otpočeo, davao bi, čini mi se, više izgleda na uspeh. U samom ratu trebalo bi se polzovati što više ugovorem da se crnogorska vojska sa našom spoji, i onda je tako podeliti da sama nigde ne dejstvuje, a crnogorskim oficirima naše plate i rang dati (ovaj prijedlog je realizovan za vrijeme Prvog svjetskog rata - posljedice su poznate, prim. D.B.P.).
Vreme je rata najugodnije kad se usevi priberu; mi se manje zime nego Turci imamo bojati, a dotle treba da su ovi iz Bosne i Ercegovine izagnati."
Pored naznaka budućeg pravca djelovanja srpske politike u Crnoj Gori, Piroćanac je za kratko vrijeme uspio da obiđe jedan broj istaknutijih crnogorskih glavara i ispita njihovo mišljenje o Petrovićima, Crnoj Gori i ulozi koju bi obavili kada dođe vrijeme stapanja Srbije i Crne Gore u jednu državu. Izvještaji o pojedinim ličnostima pomažu da se u drukčijem svijetlu pogledaju neki od sukoba koji je Nikola imao sa vojvodama. Vjerovatno naslućujući da igraju dvostruku igru i rade na njegovom svrgavanju, knjaz Nikola je koristio beznačajni povod da bi ih eliminisao iz javnog života. Kako se vidi iz Piroćančeva izvještaja, srpski dvor je sa sigurnošću mogao računati na usluge Jola Piletića, Anta Dakovića, Ilariona Roganovića i Boškovića sa Orje Luke, a do izvjesnog stepena i na Vukotiće (knjaževu tazbinu!) i na druge glavare koji su sa simpatijama gledali na srpsko-crnogorsko približavanje. Da mnogo ne komentarišemo nego da pogledamo djelove izvještaja srpskog oficira koji se odnose na pojedine ličnosti iz crnogorskog javnog života. Pored Nikole i Darinke od dvorskih ličnosti u izvještaju su predstavljeni Knjaginja Milena, Stana, mati Knjažava, Mirko, otac Knjažev i Petar Vukotić, otac Knjeginje Milene.
Jedna od rijetkih ličnosti za koju Piroćanac nalazi lijepu riječ je Knjaginja Milena o kojoj piše:
"Knjaginja je Milena jedina ličnost, kao što rekoh, koja poštovanje i simpatije zaslužuje. Blagog temperamenta, čestita u svim pogledima, nežna do slabosti prema Knjazu, svojoj deci i familiji. Njeno vaspitanje, oko koga se slabo zanimalo, opet je toliko uspelo, da njeno ponašanje potpuno njenom visokom položaju odgovara. Naravno što se znanja svetskih tiče, koja su jednoj takvoj dami nužna, ona ih se potpuno lišava. Sa francuskim jezikom dotle je dospela, da što se govori dosta dobro razume i ako jošt nema smelosti da se u razgovor upušta. Pri svem tom ja držim da nema ni jednog lica, koje je Knjaginju Milenu videlo, a da njenom blagošću i dobrotom kaptivirano ne bude. Politika je za nju sasvim strana stvar, ona se u ovu nikad ne meša, i ako je ikad moguće da čovek svojevoljno sa prestola siđe, to je ona prva, koja bi to učinila u interesu celog Srpstva. O Srbiji i Knjazu Mihailu vrlo često i sa oduševljenjem govori, i svoju je stariju devojčicu naučila, da se svake večeri pre spavanja i za svoga Nuka (Kum) Bogu moli. Dok je bila Knjaginja Darinka na Cetinju bila je svako veče u društvu na sjedniku. Sada je sjednik u salonu ukinut i Knjaginja Milena daje se vrlo retko videti. Iako je Knjaz preko mere slabog karaktera, Knjaginja Milena neće nikad biti u stanju na njega upliv steći."
Poslije Knjaza Nikole u Piroćančevom izvještaju na udaru su se našli ostali pripadnici

vladajuće kuće. Tako o Nikolinoj majci Stani on piše:
"O Stani, materi Knjaževoj može se reći da često, više nego što treba pije i da onda ima običaj Knjazu istine govoriti što se familijarnih kućevnih stvari tiče. Njoj se prebacuje neurednost naravi još u mladosti a i sad nije čista dovoljno, da bi joj se mladi vek zaboraviti mogao (ovako Crnogorci govore). U politici je ova žena bez ikakva značaja".

Piroćanac piše za Mirka: Upravo ovaj čovek je jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva

MIRKO, OTAC KNJAŽEV

"Mirko je bez spora danas najvažnija ličnost u Crnoj Gori: osrednjeg je stasa, jakog sklopa i dobrog zdravlja. U rđavim svojstvima samo ga njegov sin nadmašuje. I za ovoga se takođe može reći da nema dela tako niskog, koje ne bi bio u stanju učiniti. Njegova perfidija i surovost strašilo su za Crnogorce. Sujetan u najvećem stepenu, rado sluša da ga predstavljaju kao junaka (i on sam peva junačke pesme koje ništa ne vrede) premda Crnogorci uveravaju da nije skoro ni u jednom boju bio. Po okončanom boju on sklapa istoriju istog, i tu svoje kreature hvali, a protivnike, ma kako se junački, ne spominje. Lak je no banalan u govoru, ali brze i jake svatljivosti. Stara se uvek zadržati impozirajuću pozituru. Vrlo surov, kao što rekoh, no i odveć učtiv i laskav u prilikama. Njemu se prebacuje da je za vreme rata Kuče na veru uzeo, pa posle naredio iseći ranjenike, decu u kolevci i sve Kuče popaliti. On je g. Sudečiću predlagao nedavno da ovaj naredi ubiti Đorđa u Zadru preko svojih poznanika. Ovaj je čovek najviše protivan našim političkim namerama, i ja držim da on neće nikad prestati sebične cjeli sljedovati.
Mirko ne zna ni čitati ni pisati, ne poznaje ni Srbiju a kamo li ostali svet evropski i njegovu obštu politiku. Njegov egoizam služi mu za politički pravac u svim pitanjima. Sva zla dela, koja su se u Crnoj Gori događala i koja se i danas događaju pripadaju u zaslugu Knjazu Nikoli i njegovom otcu.
Mirko je smatran kod sviju dvorova za pravog divljaka, krvopiju i upropastitelja Crne Gore. Kazivao mi je Stanko Radonjić, da su mu u Parizu iz Ministarstva pokazivali raporte fr. konzula, u kojima je Mirko verno oličen.
Ovaj je upravo čovek jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva. Kad njega ne bi bilo, Knjaz bi Nikola iz straha ili napustio Crnu Goru ili konačno u naše ruke pao."

PETAR VUKOTIĆ OTAC KNjAGINJE MILENE

Petra Vukotića smatra Knjaz Nikola za izraz crnogorskog lukavstva. Po držanju njegovom, on može najvještije stvari ispitati i navući čoveka da mu kaže i ono što bi sakriti trebalo. U ovoj je celji kod mene za celo vreme moga bavljenja upotrebljavan. Osim preporuke telesne ničega duševnoga nema što bi kod ovog čoveka vredilo napomenuti. On je u stanju samo jedan put čoveka prevariti, jer je, po mom mnenju, jedan od najograničenijih ljudi koje sam na Cetinju vidio. On je u politici odjek politike koja u Biljardi vlada, i po svoj prilici nije se nadati da će od iste odustati. Međutim on se stara obrazovati most odnošenjem prijateljskim između Srbije i Crne Gore i to u interesu svoga zeta i kćeri. Petar Vukotić bio je na Cetinju, prilikom naših pregovora o

gradovima, jedini, koji je otvoreno pronosio misli Vista, francuskog konsula u Skadru, i potvrđivao je da je Srbija isterala Turke iz varoši Beograda 1862. god. pomagajući se crnogorskim ratom i da se sada umela koristiti prijateljskim odnosima sa Crnom Gorom i kandiotskim (kritskim) ustankom i dobila gradove. No pošto je jednom sa mnom, i to po svršetku pitanja gradova, vrlo ozbiljan razgovor imao, u kom se ja nisam zatezao otvoreno mu prebaciti ponašanje crnogorsko prema nama i pobrojati sve koristi, koje za celo srpstvo i za Crnu Goru, koja je inače profitirala, (jer sve što danas imaju trebaju nama da zahvale - ovo treba uporediti sa Piroćančevim odjeljkom O Crnoj Gori uopšte, napomena D.B.P.) otuda proizilaze, izbegavao je docnije taj ton držati a i drugi su prestali konačno o gradovima dalje govoriti. Ovo je, po mom mišljenju, posljednja ličnost, koja bi politiku Knjaza Nikole u svakom slučaju potpomagla. Što se ostalih tiče pristupili bi više ili manje našim namerama.
Petar Vukotić, pri svem tom što je od dobre kuće i što je tast Knjažev, upravo reći siromah je, a pri tom slabo ume ceniti novac. Od njega je lako dobiti sva obećanja no nikad njihovo izvršenje.
Stevan Vukotić otac Petrov, starac oko 80 godina, koji je već obnevidio, bio je od najznamenitijih ljudi u Crnoj Gori. On je vele, Knjazu Danilu jedini smeo otvoreno govoriti i proklinjao ga kad se Francuske latio. Njegove su političke misli za Srbiju bratske i on ih i danas, i ako se velika pažnja na njih ne obraća, producira".

Ovdje se spava kao u Parizu, Knjaz iz postelje rijetko ustaje prije jedanaest, a oko podne ruča

Pored pisanja o ličnostima vladajućeg doma, Piroćanac je posebno poglavlje posvetio dvorskom životu.

NARAVI I NAČIN ŽIVOTA DVORA CRNOGORSKOG

"Dvor (kuća) Knjaza Nikole, samo što je veća, podobna je svemu otalim kućama crnogorskim što se zgrade tiče. Nameštaj je po evropskom ukusu ali prost, nekoliko likova iz vladalačkih (evropskih) familija sačinjavaju sav ukras. U toj kući živi sva knjaževa familija. Objed ima zajednički kao i sve ostalo, Knjaginja Milena iako je knjaginja ne može reći da je bez svekrve u kući. Nije nužno primećivati da ovaj svakidašnji zajednički život veliki uštrb državnim stvarima nanosi.
Knjaz nikad nije tako na muci, nego kad za dugo zvaničan mora biti, i svaka vizita stranaca druge već večeri mora da primi na se vid domaćeg života. U biljardi se ruča oko podne a večera od 7-8 sati. Običan je ručak u Biljardi kao u srednjoj trgovačkoj kući. Posle večere svi se prisustvujući glavari pozivaju na sjednik. Ovo je glavna zabava na Cetinju, koja se uglavnom u igranju karata sastoji. Dok je Knjaginja Darinka sedila na Cetinju, njena naprezanja evropoeziranja nešto su uspevala, samo što ova Gospođa nije mogla razumeti da učtiva veselost nije isključena iz privatnih knjaževskih sastanaka. Za vreme njeno obrazovala su se svake večeri dva sjednika: jedan u njenom salonu, u koji se osim Knjaza i Knjaginje i ostale familije pozivaju malo otličniji ljudi. U trpezariji pak skupljaju se sami Crnogorci od senatora pa do najprostijega. U jednom i drugom društvu igraju se karte na novce. Pod Knjazom Danilom to je igranje karata bivalo u velike sume: sad je svedeno na vrlo male proporcije. No ipak, za ljude

sa tako slabim sredstvima kao što su Crnogorci, vrlo skupo. Za celo vreme moga bavljenja nisam vidio da se gube velike sume novca, no što me je jako začudilo to je da se tu igraju karte za novac bez novca. Pošto se izgubi jedan napoleon a kod slabih i talir, igra se produžuje na dug. Skoro svagda Knjaz će sjesti a tako isto i Mirko, sa vrlo malom sumom pa će dalje igrati na dug ili zaimati od igrača i obe Knjaginje tako isto postupaju, samo su malo tačnije na plaćanju duga. Izgleda da je ovaj način igranja ustanovljen u takvoj celji, da se novac iz džepa ne gubi, jer nije moguće da ne dođe jedno veče kad se sav dug s pospješnijom igrom oduži i pored toga još dobije.
Uobičajene su igre: viđeno, seto mezo i makao. Ova su dva načina poslednja redovnija zato, što bogatijem igraču idu na ruku da slabijega svagda tući može. Primećivao sam često da senatori ne igraju s voljom, no jedinstveno zato da Knjazu ugode, jer vide da moraju izgubiti skoro redovno. Slušao sam od njih govoriti da im tu skoro sva plata, i još od njihovih novaca, pored njihove sirotinje, prođe.
Iako je teško verovati, cela je istina da se po nekad dadu primetiti načini igranja, koji Knjaževom dvorcu ni malo ne priliče. Mirko, kad mu rđavo ide, ne može da se uzdrži da pomalo lukavi. Maša pak Vrbica obično svagda krade. Sam ih je Knjaz više puta na uredno igranje opominjao. Često se događalo da se igra sa kartama tako prljavim od dugog igranja da ih sve poznaju. Knjaz mi, jednom reče da troši godišnje 300 forinti za karte, i da će narediti da svi zajednički taj trošak snosimo; no brzo se povrati priznavajući da su mu to svi njegovi troškovi na zabave. Tu se sjedi na sjedniku svagda do ponoći, a često i do dva sata po ponoći.
Na sjedniku se vrše i svi državni poslovi. Tu Knjaz izdaje naloge, tu se sudi a često i politika debatira. To je momenat najugodniji kada se s Knjazom govoriti može. Gosti se poslužuju sa jednom kafom, a Knjaz vrlo često privati štogod, najčešće suva mesa zagrejana na žaru. Oko ponoći, u tima prilikama Knjaz često puta proba sa jataganom suvu plećku praseću. Na sjednik se dolazi u običnoj dnevnoj nošnji a kad nema Knjeginja često Knjaz dođe i bez pasa, a Mirko u papučama.
Primanje stranaca ponajviše uveče biva po formi u salonu, kroz koji svagda posle nekoliko trenutaka prođe Mirko sa svojim najdužim zapaljenim čibukom u ruci, sigurno da time pokaže kako je on u Crnoj Gori sve i da strancima imponira. Tako ga je Knjaz predstavio Kantakuzenu, no nije se mogao uzdržati da malo pocrveni.
U Crnoj se Gori spava kao u Parizu. Oko 11 sati retko je Knjaz ustao iz postelje; oko 12 ruča. Prolećno doba izaziva ga po kad-kad ranije ustati. Ostali Crnogorci ustaju oko 9 sati ujutru (govorim za Cetinje i za zvanični svet) kad u sudnicu idu. Celo posle podne provodi se u trčkaranju bez celji, čas ovde čas onde, i u ležanju po livadi na suncu, kad je lepo vreme.
Tom se prilikom igraju buće, skače, igra robova, baca kamena i mnoge druge besposlice čine.

U izvještaju Piroćanac piše da se u Crnoj Gori "i državne stvari tretiraju svuda i na svakom mestu"

Najveće zadovoljstvo činilo je Knjazu dati jašiti po pijaci jednog malog konja, koji često svoga jašača zbaci. U svima tima časovima tretiraju se i državne stvari svuda i na svakom mestu.
Iako naravi vladajućeg dvora na narodnu naravstvenost veliki upliv svagda

upražnjavaju, o naravima cetinjskog dvora ne bi se moglo mnogo dobra reći. Knjaginja Milena, jedina je ličnost koja poštovanje i simpatije zaslužuje. Knjaz je lakih naravi. Po onome šta drugi govore, a i po onome što sam priča i prema svojoj supruzi je dosta hladan. Da nema dece sumnjati je mnogo da bi je dugo mogao trpeti. Između Kjaza i Knjaginje Darinke u koliko se po mnogim okolnostima zaključiti daje, bilo je odnošaja koji su granicu srodstva prelazili."
Nakon ovih opštih napomena o životu na crnogorskom dvoru da se vratimo onim stranicama u izvještaju koje govore o pojedinim ličnostima iz crnogorskog javnog života, za koje je Piroćanac smatrao da mogu imati uticaja na dalji razvitak srpsko-crnogorskih odnosa:

ĐURO MATANOVIĆ

"Đuro Matanović, vojvoda i senator, poznat je takođe u Beogradu. Njegova je kuća, posle Knjaževe, najimućnija u Crnoj Gori. On je ortak Mirkov u trgovini a i državni kasir. Ovaj se čovek smatra za sada za kreaturu Mirkovu. Međutim, ja držim da bi on u malo rđavim okolnostima počeo se više za sebe nego za Knjaza i Mirka brinuti. Kad je Knjaz bio na Njegušu, dolazio je Đuro svaki dan k meni i pričao mi njihove nesreće i grabljivosti. Od njega znam za predlog koji su Knjazu činili da svoju civilistu odredi, pa da se zna šta narodu ostaje za podmirenje njegovih potreba. Na Matanovića, pri svem tom što je danas veliki laskatelj Knjazu i Mirku, ipak u danim okolnostima računati možemo, jer sam ga ja često čuo da se sa svojim mnenjem Mirku odupire, čim gde god potpore nađe.
Za Đurovog brata popa Pera koji se sad u Beogradu nahodi, drži se svuda da je paralaža i podal čovjek. Šta više potvrđuje se još da je on slat da Vukalovića ubije. (Stanko mi je pričao da je Matanović pao u nemilost i da ga je Knjaz jako izgrdio prilikom kad su Petar i Plamenac za Rusiju polazili)"

MAŠO VRBICA

"Mašu Vrbicu, prvog ađutanta Knjaza Nikole smatraju Crnogorci sami, i to pravedno, za najpodlijeg čoveka u Crnoj Gori. Ima pretenzija razumevati se u vojnim pitanjima, premda u stvari ništa ne razume do da dobro svoj džep puni u svakoj prilici. Oružanje Crne Gore bilo je vrlo lep izvor za tu celj. Knjaz i Mirko to dobro znaju i opet ga čuvaju. Knjaz mi je sam govorio da on zna koliko je Maša nepošten, ali ga drži zato što je njemu odan. Njegov je familijarni život skandalozan. Ovaj prazni, brbljivi lopov podal je i plašljiv do mogućnosti."

PERO PEJOVIĆ

"Isto skoro sa malo nešto razlike može se reći i o Pejoviću, kapetanu u Skadru, koga Ismaili-paša i Vist (Francuski konzul) plaćaju. Knjaz i to zna i vrlo često tera šalu s vrh toga."

MARKO MARTINOVIĆ

"Martinović Marko vojvoda cetinjski, ujak Knjažev, nema nikakve vrednosti, ni u narodu, ni u boju, ni u svetu. Do sad pobrojane ličnosti, može se uzeti da su najviše odane današnjoj vladajućoj familiji na Cetinju. Ove što sleduju mnogo su prema dinastičkim težnjama hladnije i ja držim da bi sjedinjenju Crne Gore sa Srbijom

doprineti mogle (podvukao D.B.P.)
Da pogledamo na koga može Piroćanac i s koliko prava računati u naknadama na pripajanju Crne Gore Srbiji:

ILARIJON ROGANOVIĆ - MITROPOLIT

"Sigurno iz zebnje da ne bi duhovna vlast, koja je do skora prva u Crnoj Gori bila, polzujući se predanjem opet do velikog upliva doći mogla, današnji cetinjski dvor izabrao je i postavio za mitropolita (koga ceo svet u Crnoj Gori vladikom zove) Ilariona Roganovića, od neznatne jedne familije iz Bajica. Vladika je vrlo prost čovjek, no čestit i otečestvoljubac. Narod ga crnogorski svuda voli i poštuje a u naknadu dvor ga u svakoj prilici ponižava. Sva mu je dobra manastirska današnja vladajuća familija oduzela i sama njima upravlja. U duhovnu vlast toliko se Knjaz meša da on sam često razvodi brakove i daje dozvoljenja za venčanje. Pri svoj svojoj prostoti vladika to ponašanje jako oseća i govori često da mu je došlo u svet otići, da se samo toga ponižavajućeg stanja oslobodi. Vladika je čudno strašljiv čovek, što se njegovim niskim ishodom pravda. On bi vam dao sve svoje želje i blagoslove, ali pred Mirkom ni jedne protivne ne bi smeo prigovorit: no do duše nikad nema običaj ni laskati. U politici kod Knjaza ništa ne znači. Stanja je vrlo oskudnog, jer je na platu od 600 talira sveden, za svoje izdržavanje i dobročinstva u jednom narodu, gde je prošnja postala crtom narodnog karaktera. Vladika mnogo govori za interese Srbije, prvo što se za celo srpstvo otuda dobru nada, a drugo i da svoje srce iskali."

Radonjić je 10 godina proveo u Parizu, ali ga ni Francuska nije oslobodila crnogorskog ulagivanja

IVO RAKOV RADONJIĆ

"Ivo je Rakov vojvoda i senator, prvi Crnogorac, koji će reći svagda što se dopada a činiti ono što mu najviše koristi donositi. I on je iz Njeguša, odakle i familija Petrovića, a i od jakog plemena. Radonjići su bili u staro vreme gubernatori Crne Gore. Ivo je imao pod Knjazom Danilom najveću vrednost, najviše zato što je dobro umeo laskati i što se držao francuske politike Knjaza Danila, onda kad su svi u Crnoj Gori za Rusima težili. Danas je Ivo Rakov sasvim isključen iz političke radnje i to usled ganjanja Mirkovog. Šta više stvar je pre nekoliko godina do toga došla, da mu je Knjaz za trpezom pred svima rekao: "Muč kučko". Kome su poznate naravi crnogorske, lako mu je ponjati, kako se ovakva uvreda prima. Ivo se odmah reši preći iz Crne Gore u Srbiju i sve se njegovo pleme bilo skupilo da ga prati. Knjaz se odmah pokajao i zajedno sa Mirkom plakao i molio Iva da ne odlazi, no kad sve to nije moglo pomoći, njemu se izlaz iz Crne Gore zabrani. Ovo raspoloženje među njima još traje, samo što je svedeno na notu takovu da zajedno biti mogu. Ivova je žena sestra Danila i Mirka, no može se slobodno potvrditi da ni na jednog po karakteru ne naliči. Ona je prosta, ali vrlo čestita duša. Ivo ima imanja prilično i vrlo je radan i uredan. U dvoru ga često ismijavaju zbog njegovog tvrdičluka, što na karte nerado daje.
Radonjić ima dva sina, od kojih stariji Stevan nije u Crnoj Gori i ništa ne vredi, a drugi, mlađi Stanko, koji je vojne nauke u Parizu sa dobrim uspehom svršio i sad je kod Knjaza ađutant sa platom od 250 talira. Ovaj mlad čovek koji je skoro deset godina proveo u Parizu, dovoljno je umno razvijen i ima dobrih znanja, no nije francuska

civilizacija podpuno uspeti mogla, da ga nekih crta crnogorskog karaktera, što se ulagivanja tiče, podpuno oslobodi. Doduše, ja sam ga često puta čuo kazati Knjazu stvari, koje mu niko u Crnoj Gori kazati ne sme, i za koje on zna da su Knjazu nepovoljne, no to su sigurno sljedi drugarskoga života.
I ako Ivo Radonjić nije obrazac postojanstva, on bi, po mom držanju, lako na našu stranu naginjao i na njega bi se računati moglo, jer je on rad videti svoju decu stanjenu a vrlo dobro zna kakva ih budućnost u Crnoj Gori čeka.
U ovome plemenu ima još jedna ličnost koja svagda na Njegušu živi. Pop Mina je čovjek imućan, ali slabo sa moralne strane uvažen. On je istih misli i raspoloženja prema današnjem dvoru na Cetinju i prema Srbiji, kao i Ivo. Stanko mi je pričao da je Mirko naredio bio jednom Maši Vrbici da popa Minu da ubiti kad u Kotor pođe. Pop Mina ne ode na poziv u Kotor i tako iz zamke izbegne i to slučajno. Sutra se dozna, da su ga dva čoveka po naredbi Mašinoj čekali da ga ubiju i zato pop Mina Maša na Cetinju na sred pijace išamara, na osobito veselje skupljenog sveta. Na moje pitanje da li se njegova familija ne boji ubistva iz potaje, reče mi Stanko: "Zna dobro Knjaz i Mirko da je naše pleme jako i da krv ne bi neosvećena ostala".
Ivo je Radonjić rod i veliki prijatelj Petra Vukotića, a mrzi mnogo na Matanoviće. Ivo je sa Petrom zajedno predlagao u početku vlade Knjazu Nikoli, da u svome sopstvenome interesu i za blago zemlje ukloni Mirka od sebe; no Knjazu ništa nije bilo preče, no to Mirku saopštiti. Otuda počinje mržnja između Radonjića i Mirka, a Petra je spaslo srodstvo sa Knjazom, premda Mirko ne krije da mu je i on nemio.

PETAR FILIPOV

"Za Petra Filipovog, vojvodu i senatora ljubotinjskog, može se reći da je čestit čovek. Knjaz ima veliko poverenje u njegovu energiju i zrelost, no ja držim, da velike simpatije između njega i Mirka neće biti. Karaktera je zatvorenog i ozbiljnog. Kod njega, i ako je po kazivanju dobar junak nećete čuti nikakve hvale. Stanja je odveć srednjeg i nužda se kao i svi crnogorski velikaši. Za stranu politiku nikad nije pitan".

POP ILIJA PLAMENAC

"Ilija Plamenac, senator, od stare i znamenite familije u Crmnici, jedan je od najozbiljnijih i razboritijih Crnogoraca. Nije tako lak kao ostali na jeziku; ali je pametniji u mislima. Plamenci su i danas zadržali titulu serdara, koju su s odličjem u familiji svojoj imali i onda još kad vojvoda nije bilo. Brat pop Ilije, Savo uzeo je sestru Knjaževu, Gordu (Bešu) no zato naklonost Knjaževe nisu sveze prijateljske potpuno sljedovale. Smešno je bilo videti zabunu Knjaževu kad je ruski orden Iliji predavao, kojom prilikom nije mu ga skoro ni čestitao, a na Mirku se mnogo veće neraspoloženje primetilo. Ilija je pristupniji od ostalih dobrim mislima i u stanju je reći po kad-kad istinu u oči. Meni su oba brata kao časni ljudi poznati".

Vojvoda Miljan Vukov prozreo je Piroćančev naum pa ovaj od njega nije dobio baš nikakvo obećanje

MILJAN (VUKOV VEŠOVIĆ)

"Miljan, vojvoda i senator glava je u Vasojevićima, plemenu, koga se polovina još u turskoj granici nahodi. Miljan ima veliko ime u obadva dela svog plemena i njegov je upliv u njima isključan, a od važnosti je prilično u ostaloj Crnoj Gori. Moralna snaga i razboritost ne odgovaraju u njemu njegovom junaštvu. On nije osobito dobro viđen kod dvora. Stanja je slabijeg nego srednji. Po svojoj teškoj svatljivosti u političkim stvarima, ma u kome pravcu, niti je jako odan, niti pak protivan. Njega treba rukovoditi. Međutim o bratstvu sa Srbima dobro govori, i rad je da se o njemu dobro mnjenje u Srbiji ima".
(Ovdje vrijedi napomenuti koliko je Piroćanac loše procijenio vojvodu Miljana, koji je prozreo njegove namjere. Iz Piroćančevih spisa se vidi da od Miljana nije dobio nikakvo obećanje, što je i razumljivo ako se zna da je Miljan bio pobratim Knjaza Danila i njegov vrlo povjerljiv čovjek koji je za račun Crne Gore postavljao granicu sa Turskom. Isto tako apsurdne su tvrdnje o "teškoj Miljanovoj svatljivosti" kada su poznate njegove misli i ideje nastale naročito u razgovorima i susretima sa Markom Miljanovim. Dobro je da je Piroćanac naišao bar na jednog "majstora" u Crnoj Gori - primjedba D.B.P.)

ANTO DAKOV

"Anto Dakov senator i vojvoda Grahovački vrlo je zlo viđen na Cetinju. On to dobro zna i u naknadi nije ni najmanje bolje prema vladajućoj familiji raspoložen. Usled neke intrige koju je, pre nekoliko godina, Mirko napravio, Petar Vukotić pucao je na Anta kao izdajnika Knjaževa. Posle se stvar malo raščistila i legla, jer je i Petar tom prilikom jedva izmakao iz Mirkove zamke. Grahovac je jedna od najsiromašnijih nahija i svagda skoro trpi glad, ali se zato iz Biljarde slabo sklanjaju na molbu vojvode narodu pomagati. Ove je godine nešto malo žita, naravno, na poček razdato sirotinji grahovskoj, koliko da dušu održi. I vojvoda je sam, koji je od prođe nešto imao, postao pravi siromah i veli, kad se ne bi nadao ratu za kratko vreme, odmah bi se sa većom časti svoga plemena u Srbiji doselio. Anto je čestit čovek i za Srbiju jako odan, no kao što se vidi bez ikakvog upliva na današnje vođenje stvari".

PILETIĆ JOLE

"Piletić senator i serdar piperski, koliko sam ga poznati mogao radovao bi se jako uspehu naše politike. Sirotnog je stanja".

CEROVIĆ

"Cerovića, starog vojvodu u Drobnjacima, nisam imao prilike poznati. Za njega Knjaz kaže, da je bio pravi kavaljer i jedan od Crnogoraca najveselijeg temperamenta, da se bio propio, da je sad sa svim piće ostavio, no i ćud promenio. Mirko ga mrzi jako a ima i zašto, jer je Cerović u razgovoru sa g. Ivanovićem, kad je ovaj putovao kroz Drobnjake, pobrojao sva zla koja na Cetinju čine i proročestvovao da će se Knjaževa kuća iskopati. Cerović je po kazivanju, posve razborit čovek i za Srbiju jako ponesen. On se skoro nikad na Cetinju ne viđa, mrzeći da se s Mirkom i njegovim pristalicama sastane. Sin ga već zamenjuje u Senatu, kao najmlađi vojvoda. Po upečatu koji je na mene učinio, ovaj je bez ikakvog značenja i nema nikakvih očevih svojstava, niti moralnih niti telesnih. U poslednje vreme prodao je jedan prsten koji im je od Knjaza Danila dan, iz čega se daje zaključiti da nisu u odveć dobrom stanju".

BOŠKOVIĆI

"Bjelopavlići su pleme, od koga Knjaževa familija najviše zebe. Knjaz tamo često putuje, sigurno da ih pridobije, no svagda uzima dobre mere predostrožnosti. Risto Bošković, senator i vojvoda Bjelopavlićki, iako ima Mirkovu sestru za ženu, pristao je i on sa celom familijom u komplot da Kneza Danila i celu familiju iskorene. Izvršenje ovog dela bude slučajno osujećeno i cela familija Boškovića, pošto se stvar otkrije, prebegne u Tursku a kuće im budu popaljene i razorene. Od toga doba, pošto su se usled pomilovanja povratili, nije bilo otvorenog neprijateljstva, ali je njihovo držanje u stvari ostalo zategnuto. Bjelopavlići su pleme jako i razborito. U bojevima su ravni, ono se jedino drži, dok Katunjani odmah beže da se za krš sklone i potpuno je na raspoloženju familiji Boškovića, koja je puna muževa. Bajo, sin Midov, komandant je vojske, koja može na dve hiljade ljudi izaći, a ostala su braća oficiri. Bajo slabo laska, ma kome na Cetinju i s nama je imao često običaj sprdati se sa katunskim junaštvom.

Dok je boravio kao sekretar kod Knjaza, Piroćanac je ispitivao mogućnost pripajanja Crne Gore Srbiji

"Ne mogu ostaviti familiju Boškovića bez da spomenem jednu staricu, koju na Cetinju vešticom zovu. Ona je skoro politični šef familije i kažu krvni neprijatelj familije Petrovića. Treba videti njenu rešitelnu i razumnu fizionimiju pa da čovek razume račun koji se o njoj vodi.
Ostali su mi glavari u Crnoj Gori nepoznati, za koje, međutim, mogu na sigurno reći da nisu od velike vrednosti, niti u narodu niti u Senatu i da od njih neće zavisiti pravac kojim narod crnogorski u politici pošao bude".
Načelnik Ministarstva Inostranih Dela Srbije, u vladi Ilije Garašanina, oficir Milan Piroćanac, upućen na crnogorski dvor da bude sekretar Knjaza Nikole, a u stvari tajni agent zadužen da ispita mogućnost svrgavanja kuće Petrovića i pripajanja Crne Gore Srbiji, u svome izvještaju bavio se promišljanjem politike koju je vodila Crna Gora. Posebno su zanimljiva njegova zapažanja u odjeljku:

POLITIKA VLADAJUĆEG DOMA U CRNOJ GORI

"Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori ide u najmanju ruku na prisajedinjenje Ercegovine Crnoj Gori i neke časti Arnautluka, a u najvišu, na zauzimanje prestola u celom Srpstvu. Za jedinstvom Srpstva, pod vladom Knjaza Mihaila, nikad današnja familija Petrović neće bez velike nužde i po krajnosti pristati. Srbija može biti uverena o neizmenljivoj istini ovoga potvrđenja, pa ma kakve izjave bratstva i patriotičkog požrtvovanja dolazile od strane Knjaza Nikole. Međutim ovo je njegova prosta i gola želja: Ništa se u stvari ne radi da se do poželane celi dođe; jer pletenja sa ljudima koji protivni današnjem stanju u Srbiji, nadežde na zastavu u Pešti i na pošiljanja medalja za junaštvo u ratu od 1862-god. neće po svoj prilici, položenom ostvarenju težnje ni u dlaku doprineti. Na protiv sve se tako radi kao da bi Knjaževa familija imala zabnje da će se skoro iz Crne Gore seliti. Grabljivost, otimanja javna i privatna, ubistva i svakog roda nezavisnosti otuđili su im, može se slobodno reći, i same Crnogorce a kamo li druga plemena, sa kojima Crnogorci u svakom ratu sto puta gore nego sami Turci postupaju. Neštеđenje ni ljudi ni stvari učinilo je, da bi se svi rado kurtalisati želeli. Prema cijelji, kojoj vladajuća familija teži, ona se naslanja i na stranu politiku, koja ovu

cel potpomaže. Francuski upliv i ako je još sa Knjazom Danilom otpočeo u Crnoj Gori utvrđivati se, nije do danas uspeo iz Biljarde izaći. Knjaz, Mirko, nešto Ivo Rakov i Knjaginja Darinka, i od pređe, jedine su ličnosti koje su o Francuzima račun vodile inače je narod bez izuzetka sav Rusima i Srbima odat i sa žalošću gleda gdi se Knjaz drži sa galiotima Francuzima samo zato što su Rusi Srbiji mnogo više nego njima naklonjeni i što se nada, plašeći Francuze svojom odanošću Srbiji, od njih što god dobiti moći, time prvu ulogu u Srpstvu ščepati i na Dušanov presto sesti. Iako je Knjaz u poslednje vreme jako Ruse budirao ipak je od njih jako zazirao. On je probao više puta da dobije kod Rusa, po njegovom držanju, izgubljeni skok, ali je svagda ozbiljno na savez sa Srbijom upućivan bio. Pa kad se uzme da je Rusima naš ugovor poznat, lako je ponjati jed i zameranje knjaza Nikole što se Petrovića familija, koju Vist tako oštro zastupa, tako lako u Peterburgu napušta.
Francuzi, na protiv, radili su sasvim u protivnom pravcu, zato su na tolike gotovosti na Cetinju i našli. Knjazu crnogorskom nije do toga da učini profitirati srpstvo od političkih okolnosti, nego do toga da ne izgubi skoka prema Srbiji. Zato je sadanja francuska vlada i dobro došla bila, kojoj je stalo bilo odcepiti Crnu Goru od nas, u nadeždi da će opšti pokret tako sprečiti moći.

Knjaz me je vrlo hladno primio i kao da je hteo da kaže da se kao izlišan imam natrag vratiti

Ovde, možda, ne bi izlišno bilo izjasniti kakvi su uzroci naterali Knjaza da pri ovakvim raspoloženjima sa Srbijom ugovor potpiše.
Knjaz se Nikola nadao prvo da će sa svojom crnogorskom veštinom uspeti da dobije tom prilikom u vidu naknade 50 hiljada dukata, koju je sumu po g. Dučiću tražio. Da dobije zatim toliko ratne spreme, s kojom bi svoje pretenzije ostvariti mogao i nametnuti se celom Srpstvu za vladaoca.
Ako bi se ove koristi izmakle; da se osigura, u krajnjoj okolnosti naslediti Kneza Mihaila. Ovo je uslovije i bila osnova njihova pregovaranja.
No veština crnogorska ostala je ovde sa svim izigrana; protivno sve skoro dogodilo onome na šta se išlo.
Umesto pedeset hiljada dukata dobio je Knjaz Nikola 3 hiljade; ratne spreme pokazale su narodu crnogorskom šta Srbija vredi i šta može učiniti i otvorila jake apetite kod vojvoda i ostalih glavara, koji su uslovija za njih stavljena u ugovoru namirisali, za platama srpskim, koje su prema njihovim sadanjim doista ogromne. A umesto osiguranog nasledstva dobio je Knez Nikola godišnje uživanje sa titulom princa.
Ovo su stvarni rezultati koji zabranjuju osvrtati se na dvorska šeprtljanja u politici, kako stranoj tako unutrašnjoj".

"ŠTA JE U CRNOJ GORI RAĐENO ZA VREME MOGA ZADRŽAVANJA NA CETINJU"

"Po učinjenom sporazumenju između Knjaza Mihaila i Knjaza Nikole ovaj je zahtevao od Srbije da mu se pošalje jedan sekretar, koji bi državne poslove vodio u duhu ugovorom posvećenom, i jedan oficir, koji bi ratnu snagu Crne Gore imao izučiti. Ja sam otišao na prvo mesto, a g. Ivanović, pod vidom ađutanta Knjaza Nikole, za vojeni posao. No, međutim, kad smo mi već na putu za Crnu Goru bili, Knjaz Nikola ne samo da nije

otpustio svoje činovnike, kao što je nama obećao; jer osim Zege koji ga je pri kupovanju pušaka više nego što on svojim ljubimcima dozvoljava pokrao, i koji je Cetinje na prvu primedbu ostavio, Knjaz je sve zadržao nego je još i hteo pozvati svoga bivšeg sekretara Korzikanca Ponkracija, koga je Francuska u interesu svoje politike uputila da se Knjazu Nikoli ponudi. (Po kazivanju Knjaginje Darinke ovaj je čovek mnogo prineo moralnom pokvarenju Knjaza Nikole). Ponkracije izostane, fala Knjaginji Darinki i drugim prijateljskim uplivima, koji su predstavili Knjazu, koliko bi taj postupak Srbiji neprijatan, a u isto vreme i od njega nepolitičan bio u to doba i ja dospem na Cetinje. G. Garašanin kazao mi je pri polasku da je i Vaclik (špion celog sveta, koji ga plati, u ostalom glup i neznalica do krajnosti), sa Cetinja otišao i zato se ja nisam ni najmanje zatezao moje začuđenje izjaviti iako ne Knjazu, bar onima koji su mu morali kazati rekavši da ja, da sam za njegovo prisustvo ovde znao ne bih sigurno iz Beograda kretao. Knjaz je uveravao da je izdao Vacliku nalog da odmah sa Zegom Crnu Goru napusti, no to je čovek, koga kad isteraš na vrata, on uđe kroz prozor; na svaki način reče, on će odmah ići, i to odmah traje još i danas, pri svem tom što je Knjaz do sad, možda, deset puta davao g. Petkoviću svoju Knjaževsku reč da će Vaclik, kad za 7 dana, a kad i za 48 sati otići. Ja sam pri polasku mom govorio Vukotiću da bi trebalo da Vaclik odmah za mnom Crnu Goru ostavi i on mi je obećao, da će se njegov odlazak dogoditi najdalje za 15 dana. Stanko Radonjić sada me uverava da je pomenuto lice već otići moralo.
Dolazeći na Cetinje ja sam se pravedno nadao naići na raspoloženja koja su iz potpisanog ugovora proisticati imala, no daleko je od toga bilo stanje na Cetinju. Knjaz me je vrlo hladno primio i izgledao kao da se stara pokazati mi, da se ja kao izlišan što pre natrag vratim. Kao što se napred videlo na zaključeni ugovor Knjaz nije ni najmanje držao niti držat mislio; jer kad je g. Dučića poslao, da na isti podpis od Knjaza Mihaila donese, u isto mu je vreme preporučio, i da se sa pristalicama "Zastave" u Pešti sastane, i to Dučić i učini samo ne u korist Knjaza Nikole, nego u interesu politike, koja se u Beogradu vodi. Kad je Dučić potpisan ugovor i pored toga 3000 dukata donio a i obećanje za 5000 pušaka Knjaz Nikola mu je prebacivao da ga je ovaj izdao i poslatih 3 hilj.dukata tek se poslije tri nedelje sklonio primiti. Knjaginja Darinka odmah je kazivala Dučiću da se na Cetinju ne misle držati ugovora, i da su vrlo nezadovoljni, što nas dobro nisu mogli prevariti. Naskoro zatim dođe jednog dana Knjaz kod Dučića, poneviši i svoj pečat sa sobom i počne mu predlagati, da on za Knjaza Nikolu odvojeno radi u Ercegovini, pa će mu dati sve što on želi, smatrati ga od sada svagda kao brata, podići mu platu za sad na 1000 tal, a docnije prema stanju i na više, da je on gotov sve mu to dati napismeno i svojim knjaževskim pečatom potvrditi. (Smešno je ovde videti koliko Knjaz Nikola sam sebi ne veruje). Razume se da je Dučić umesto da predlog Knjaza primi govorio u interesu potpisanog s nama ugovora, koji jedini put za spasenje srpskog naroda osigurava da je on kao Knjaz svoju reč dao, od koje ne može odustati; no na ovo Knjaz primeti, da ima u ugovoru fraza n.pr. "kad se svo srpstvo od Turaka oslobodi da će onda i Crna Gora Srbiji pristupiti", koja mu, veli, dozvoljava da odvojeno ostane dok god jednog jedinog Srbina pod Turcima bude.

Nikola Petrović: Ja ću se držati ugovora koji sam potpisao, ali tražim da me zbog toga ne ponižavate

Ovako sam ja raspoloženje zatekao na mjesec dana pošto je ugovor potpisan. Istina Knjaz je pisao Knjazu Gorčakovu o njegovim odveć prijateljskim odnosima sa Srbijom, a i grofu Štahelbergu kome je i to dodao, da je on gotov i prestola odreći se, ako to interesi celog srpstva budu iziskivali, no to je bila prosta manevra da vidi kako je Rusija prema tome zbliženju raspoložena i, kad je vidio iz saveta, koji su mu dolazili, da se toga puta držati treba, Knjaz je odmah počeo plesti sa Francuskom, koja se svima mogućim sredstvima upinjala odvojiti Crnu Goru od Srbije. Naročito je Knjaz razdražen bio protiv Rusije i nas zato, što ga je Rusija za traženo oružje na Beograd uputila. Ovaj odgovor, kojim je Rusija dala poznati Knjazu, da nije sklona njegove separatističke težnje pomagati, bacio ga je u krevet i mom je hladnom prijemu doprineo. Knjaz, međutim, o toj stvari nije ni hteo dugo govoriti. Najedanput zove me u Kužinu (odžakliju) i stane mi prebacivati, kako smo ga mi ponizili, izradivši da mu Rusija, oružje koje mu je još ranije obećala bila, dostavlja preko Beograda. To je delo, dodade g. Marinovića, koji je učinio pravu prljavštinu (salete) kad je tako što u Petrogradu izradio. Ja ću se, reče, držati ugovora, koji sam potpisao ali tražim da me zato ne ponižavate. Ja sam kazao Knjazu tom prilikom da mi je ta stvar potpuno nepoznata i da sumnjam da je g.Marinović štogod o tome u Rusiji raditi imao, no ako je tako kao što on veli, mi trebamo Rusiji samo zahvaliti što sa tako prijateljskom obrazritelnošću prema našim interesima postupa, izbegavajući da ona još jače zapadnu diplomaciju protivu nas pobudi. Dodao sam, dalje, da patriotsko požrtvovanje, koje Knjaz Nikola čini, neće u narodu izgubljeno biti, na koje mi on oporo reče:
"Ja sam dosta preširan (preche) svrh toga, gdje niko osim mene ništa ne žrtvuje".
"Gospodaru", rekoh mu ja na to, "niko Vas nije mogao na to prisiliti da ugovor s nama zaključite, no vi ste sami uvideli da je to veliko i dobro delo, za što ste ga i potpisali; pa zato mislim da su i moji razlozi umesni".
G. Petković dođe odmah sutradan na Cetinje i ispriča mi kako Rusija nije ništa obećala bila i kako je odgovor njen sasvim drugačiji, tj. Rusija je odgovorila da je Srbija, koja je u stanju bolje poznati vojne potrebe Crne Gore, uzela na se iste podmirivati. G. Petković razvio je Knjazu skoro iste razloge, koje i ja, i otvoreno kazao, da je Rusija to tako učinila u želji da našoj slozi doprinese. Ovdje treba napomenuti da mi je Knjaz, na dan pred dolazak Petkovića, pri ručku govorio, da ne bi dobro bilo da se sa Petkovićem mnogo sastajem, jer je to čovek i ako izgleda bele (glup) dosta lukav, da ispita šta mu treba. Ovo je bila želja da našim prijateljskim odnosima, koji bi se utvrditi mogli, svaki izgled pokvari. No u tome je toliko bilo teško uspeti: ja sam se sa Petkovićem dovoljno sastajao, tim lakše što je on u moju kuću odseo, i o radnji i raspoloženjima na Cetinju obaveštavao ga. Knjaz je odmah primetio da se mi u mislima mnogo slažemo i zato mi je baš poslednje večeri, po izlasku Petkovića iz salona, pričao kako ga je on izribao zato što je on prema njegovim činovnicima podozrenje izjavio. Za mene, rečeno, da se Petković izrazio, da sam ja gori što se poverenja tiče i od Zege i od Vaclika. Ja sam se sutradan sa g.Petkovićem tom veštom postupku dosta smejao. Kad je ovoga puta Petković otišao sa Cetinja, ostavio je za sobom isto neraspoloženje prema Rusiji koje je i zatekao, razume se kod Knjaza i Mirka samo.
Kad je Knjaz Nikola video da ga je, po njegovom shvaćanju, Rusija Knjazu Mihailu žrtvovala, jedva je čekao naći koga koji bi to stanje stvari poremetiti mogao i za tu je celj Francuska svoje usluge ponudila. Knjaz je zvao sve konsule da mu na Novo Leto dođu, no od sviju došli su samo Vist i Bozio, što je Knjazu mnogo prijatnije bilo, nego da su svi došli.
Ova je poseta i ako pod vidom proste učtivosti imala političnu cilj, koja je Knjazu već bila poznata. Da bi lakše uspeli, konsuli su poveli po najcrnjem vremenu i decu, kako bi se u familiju lakše uvući mogli. Sa Boziom, ja nisam imao nikakvog značajnog

razgovora a Vist mi je govorio da je stvar naših gradova na dobrom putu za uspeh i pokazao mi pismo g. Burea, u kom stoji da se je Knjaz Mihailo latio mudre politike, koju je Knjaz Nikola otpočeo. (Ovoj se frazi i sam Knjaz smejao.) Dalje, da je evropska diplomacija nastala da avtonimizira sve provincije u Turskoj, na koje ja primetim, da bi to bio najneshodniji način započeti rešavanje Istočnog Pitanja, rekavši da diplomacija treba da je jedanput na čisto sa onim što hoće i što može, jer je vrijeme pokrljavanju prošlo. Ceo srpski narod po primeru ostalih teži svome političkome jedinstvu i razboritoj diplomaciji ne ostaje u interesu opšteg spokojstva, da tome ujedinjenju pripomogne. On dodade da zasad samo treba obustaviti krizu, na što je primetim da izgleda da po naše interese kriza ne bi bila štetna i da je treba više želeti nego izbegavati. Govorili smo i o uplivu Francuske za koji ja primetim da je mnogo popustio od važnosti, od kako je francuski kabinet Istok Austriji žrtvovati naumio. Od toga časa o politici nije Vist sa mnom govorio.

Piroćanac: Knjaz Nikola nije krio toliko stvari od Srbina Sundečića, koliko od nas Veliko - Srba

Francuski je konsul po svemu što je sljedovalo govorio Knjazu ono isto, što mu je u poslednjoj viziti predlagao t.j. da treba da se stara da Crna Gora što dobije i tako prvu rolu sebi osigura; a Francuska da je gotova podpomoći je, sa svoje strane, kod Porte. Konferencije su trajale po nekoliko sati, i naposletku Knjaz je dao najsvečanija uverenja konsulima da će savetu Francuske isključeno sljedovati i zakleo se svojom decom da će reč svoju držati. Knjaz je tom prilikom da bi skuplje naplatio svoje odcepljenje od Srbije, uveravao konsule kako će do koji dan buna buknuti u Ercegovini, koju su Rusija i Srbija spremile.
Na dan po dolasku konsula Knjaz se krene i mene povede u sviti u Brda. Uzrok toga puta bilo je rđavo raspoloženje koje je između Knjaza i Knjaginje Darinke nastalo a imao je za izgovor da vidi razorene blokade usled poslednje crnogorske misije u Carigradu. Za vreme dok smo na Orjoj Luci bili naredi Knjaz da Crnogorci pređu Velje i Malo Brdo i sve, koji se od turskih žitelja ne bi izselilti hteli, izagnaju a kuće popale, iako su svi obitatelji ovog mesta Crnogorci samo u turskoj granici. Na ovaki postupak Knjaz nije imao prava, jer je Porta saizvolila da imanja koja Crnogorci na Veljem i Malom Brdu pritježavaju ostanu njima na uživanje, ali da mesta samo ostanu u granici turskoj. Knjaz je pak hteo da izvije i da očisti Velje i Malo Brdo sa svim od turskih podanika i da ga u svoju granicu uzme. Knjaz je izdao već mestnim vlastima nalog da se prelazu Crnogorca neće smetati. Zapovest Knjaževa bude izvršena i kuće popaljene, zbog čega Veliki Vezir Knjazu telegrafira, da se on nada, da će se Knjaz držati uverenja datih u Carigradu, i za koja je lično on Sultanu garant učinio a Knjaz odgovori da se sukob dogodio bez njegova znanja, i da će on činitelje kazniti a oštećene naknaditi i tražiće u isto vreme evakuaciju (evacuation) mesta u pitanju. Drugim telegramom Veliki Vezir zapita za značenje reči evacuation a Knjaz prećuti ne davši ni odgovora, pošto više nije mogao vrdati.
U Brdima je Knjaz pregledao jednog dana vojsku na Ždrebaoniku, gdi je bilo oko 1500 oružanih novim puškama a toliko skoro bez oružja. Vojska se samo faliti sa raspoloženjem za učenjem. Mirko je želio da se Knjaz na Orjoj Luci zadrži, no njemu je već dosta bilo ne videti Knjaginju Darinku i tako se sutra dan na Cetinje vratimo.

Tu dočekaju Knjaza ljudi Vistovih intriga. Ovom ništa preče nije bilo, vrativši se u Skadar, gdi su se on i Bozio falili, da su isključivi upliv na Knjaza dobili, nego da ga još većma uvuku u pismene izjave, koje bi producirati mogli, od njega dobave. U toj celji Vist napiše jedno pismo sa svim poverljivo, moleći Knjaza, da odgovori na depešu Ismail-paše, u duhu prijateljstva prema Porti, u kome je s njime govorio. U toj depeši Ismail-paša piše Knjazu kako mu je dostavljeno od mudira mestnih da se spravlja buna u Ercegovini od Rusije i Srbije i kako se on nada da Knjaz u tom kolu nije, počem je sam konsulima isti ustanak denonsirao. Turska vlast, veli poznaje sve kolovođe, i što ih do sad nije pozatvarala nije oskudnost u snazi, nego što se nada da će ovi i sami uvideti glupost preduzeća i okaniti se; na posletku moli Knjaza da on posreduje i umiri Ercegovinu.
Na Knjaza u početku ovaj postupak nije pravio nikakvu impresiju, ali kad mu ja objasnih, koliko ga Vist, na taj način bez ikakve prave koristi za Crnu Goru, kompromitirati i u svoje zamke uplesti želi i predstaviti ga evropskoj diplomaciji sa svim odvojenoga od ukupnih srbskih težnji, da je to neviđeni način ponašanja, gdi se ni Njegovo Knjaževsko dostojanstvo ne štedi, Knjaz se nađe jako uzbuđen i u mal što nije moj predlog usvojio da pismo Ismail paše bez ikakva odgovora povrati. Na posletku bude odgovoreno Ismail-paši vrlo ukratko kako se Knjaz čudi da su njegovi razgovori sa konsulima na Cetinju mogli dati povoda jednom takvom zvaničnom koraku a Vist dobije jedno pismo oporo u kome mu Knjaz njegov način postupanja prebacuje. Ovom prilikom svi su Vistu na Cetinju zamerili, no on se odmah u svojoj privatnoj korespodenciji Knjazu izvinjavao kako on ne vodi prema njemu politiku kompromitiranja i javlja mu za dolazak Kantakuzena (rumunskog predstavnika), kojom prilikom preporučuje Knjazu da nikog u Bukurešt ne šalje, dok se s njim ne bi dogovorio.
Izlišno bi bilo ovde dalje govoriti o glupostima koje je Vist činio, jer ove nisu nikakvo upečatlenje na Knjaza činile. On se rešio bio polzovati francuskom politikom protiv nas; pa se na Vistove neurednosti ni okretao nije. On mi je sam kazivao kako Vista plaća, kao što je i Knjaz Danilo plaćao Ekarda, šta više da i njegov agent Pejović, zajedno sa Vistom, od Ismail-paše prilično profitira.
Po upustvu Vistovom Vaclik je podneo Knjazu jedan memoar u tom duhu, da se nadmoćije Srbije poništi i predlagao načine kako bi Petrovića familija u Srbstvu prvu rolu ščepala. Ovaj je memoar tajno hranjeno meni od Sundečića dodat, jer Knjaz ne krije od ovoga toliko stvari, koliko od nas Veliko-Srba. Pošto se Knjaz u duhu toga memoara sa Vistom dogovorao, bude rešeno da se šilju ordeni i misije Kralju grčkom i Knjazu rumunskom i da se s njima zaključe savezi, koji bi Srbiju na drugi plan stavile.

Izolovana i posvađana sa susjedima, Crna Gora bi bila vrlo lak plijen za velikosrpske planove

Za Rumuniju izrade Vist i Dafil da se pošalje Kantakuzen pre u Crnu Goru, te da se time Knjazu Nikoli polaska; a što se tiče Grčke Knjaz zatraži moje mnenje (naravno držeći da mi je njegova celj kojoj teži nepoznata) u duhu zbliženja i prijateljstva. Ja nisam govorio ništa protiv pošiljanja, nego sam samo primetio da bi nužno bilo izvesti se prethodno da li je Kralj grčki raspoložen da taj orden u ovo vreme primi? Jer ne bi trebalo sa tim znakom prijateljstva njega u zabunu dovesti, a i sebe možda izložiti i to

sam dodao, da i mi trebamo paziti da ne radimo tako da nas Grci mogu eksploatisati, nego da iste nateramo na ozbiljnu uzajamnu radnju.
(Ovdje se vidi koliko je Piroćanac vješto sprovodio srpsku politiku o odvajanje Crne Gore od susjednih naroda i drugih evropskih država. Tako izolovana, pa i posvađana sa susjedima bila bi lak plijen za planove "Veliko-Srba", kako ih Garašaninov agent imenova-primjedba D.B.P.).
Na ovu posljednju primetbu Knjaz mi reče, da tako umeju samo Šumadinci raditi. Pri svem tom i ako mu je neprijatno bilo sa misijom odlagati, reši se preko g. Novikova, ruskog poslanika u Atini najpre sondirati teren. Odgovor prispe posle nekog vremena u kome se kaže da bi Kralj Đorđe, koji ima velike simpatije prema svim hristijanima na Istoku, više nego što su ih od pređe Grci imali, svagda rado znak prijateljstva od Crne Gore primio, no da bi to pošiljanje u današnjim okolnostima moglo njegovoj politici štete naneti, i g. Novikov savetuje da se Knjaz sad od tog koraka uzdrži, i zbog toga, što bi on možda i srpskoj stvari gradova nauditi mogao i naposletku da će on svoj orden poslati moći. Da nije g. Dučić ovo pismo sa ruskog prevodio, ja o njemu ne bi ništa znao, jer je ono tako Knjaza razjedilo, da ga je uništio, bez da mi ga je pokazao. Ova misija prijateljstvom Rusa propadne, druga pak gde su Francuzi isključeno manevrirali uspe, no bez veliki(h) koristi.
Počem mi je bila poznata celj vizite rumunskog poslanika, ja se nisam zadržavao iz ranije predstavljati Vlahe onakve kakvi su u stvari; njihovu anarhiju, njihov državnički šarlatanizam i njihovu spoljnu politiku o kojoj niko računa ne vodi, ceniti. Kazivao sam da oni moraju biti s nama i da upliv francuski kod njih može postojati samo donde, dok Rusiji ne padne na um istisnuti ga. Teren je, dakle, bio prilično spremljen, a zadocnenje Kantakuzena i hladno i suvoparno pismo Kralja Karla, bacili su dosta hladne vode na nadežde Knjaza Nikole.
G. Kantakuzen ostao je na Cetinju nekoliko dana i ostavio je za sobom mnenje lakomislenog i površnog čoveka iako ga je Knjaz ordenom II st. odlikovao.
Što se njegove političke radnje tiče, a ona mu je bila odveć srećna, da li će Radonjić sada u Bukureštu uspeti da zaključi ugovor sa Vlaškom, po kome bi ova odbila Bugarsku, videćemo. Jedne večeri uveravao je gospodin Kantakuzen pred svima nama Knjaza kako se Rusije čuvati treba, i kako je Francuska jedini pravi prijatelj Srba i Rumuna. Na to Knjaz mene zapita:
"Je l te g. Piroćanac da nam se Rusije valja čuvati, kao što kaže g. Kantakuzen?", na što je odgovorim da g. Kantakuzen nema, čini mi se, razloga ni sa Francuskom hvaliti se, jer je ona Rumuniju pre nekog vremena Austriji u zamenu za Veneciju nudila, a što je glavno, Francuska je danas, za svakog koji gledati zna, nas na Istoku smejanoj austrijskoj veličini žrtvovala. Na protiv, ruska politika ne izgleda da je tako opasna, što više da nam je ona jedina za sad prijateljska. Tu se razgovor preseče. Druge večeri, pošto je Knjaz već pred senatorima govorio kako je i Vlasima krivo što smo gradove dobili, započne se razgovor o gradovima, i ja počnem veselim tonom ocenjivati koristi, koje mi otuda imamo, našto g. Kantakuzen zaište dozvoljenje da baci malo hladne vode na moj entuzijazam i reče mi, da mi imamo zahvaliti pariskoj izložbi za dobitak gradova, a da nije toga bilo Francuska nikada ne bi saizvolila da se želja zadovolji. Lako mi je bilo reći g. Kantakuzenu, da je to upravo naša zasluga što smo se od okolnosti koristiti umeli, da je to dokaz naše zrelosti, od koje se srpstvo dobrim posledicama nadati može; no šta onda ostaje, dodadoh, od jučerašnjeg tvrđenja da nam je Rusija opasna a Francuska jedini iskreni prijatelj. O politici preda mnom nije bilo više reči, no u ovoj zacelo nije traga ostavila politička misija g. Kantakuzena.

Francuski konzul Vist upozoravao je Cetinje na srpsko lukavstvo i izdaju od 1862. godine

NIKOLA: "AKO SRBIJA MOŽE ČEKATI, JA NE MOGU"

Piroćanac dalje piše:
"Glavna je pak radnja Francuske u Crnoj Gori za vreme moga bavljenja išla na to, da navuče Knjaza Nikolu poslati bez znanja i učešća Srbije svoju deputaciju u Carigrad, obećavajući ovoj svaku potporu Francuske. Na ovaj bi se način, mislili su u Francuskoj, Knjaz odvojio od Srbije, kriza u Turskoj bar za ovu godinu otklonila, a možda i naše pitanje gradova oteštalo. Ova je radnja otpočeta i utvrđena još u prvoj poseti Vista na Novu godinu, jer mi je docnije pokazivao jedno pismo g. Bure-a u kome on traži obaveštenje o kulama, kojih porušenje Crna Gora zahteva. Najpre je Knjaz mislio dostaviti svoje želje Bureu bez da se na Portu ili koju drugu od sila obraća, pa bi Bure, kao što je Vist obećavao, sve sam svršio. Po naredbi Knjaževoj Vaclik je bio spremio plan kula oko granica, no na moje primedbe, da način koji francuski konsul predlaže, nije put kojim ići treba; da se ne treba doista, Francuskoj, ali ni ostalim silama zbog nje zameriti, što bi se napriječeno dogodilo ako bi se traženje Crne Gore na Francusku upravilo. Pošiljanje toga objašnjenja o tvrđavama pograničnim bude izostavljeno, no onda Vist i Ismail-paša poniju u toj celji raditi da Knjaz pošlje Mirka u Carigrad, obećavajući mu da će dobiti 5 miliona groša, za naknadu imanja crnogorskih koja su u Turskoj granici zaostala; no koja međutim, ne vrede, kao što Knjaz sam kaže, ni 50 hiljada groša a pored te sume novaca i pristanište na moru - Spič. Na moje primedbe da će teško biti danas sa ovakvim zahtevima kod Porte uspeti, Knjaz mi reče da Vist mora tu kao za sebe da radi. Jer se pogodio da mu Knjaz ako stvar uspe pedeset hiljada franaka dade. Ovako je Knjaz Danilo Ekara plaćati morao pa je zato i uspevao. Izvesno je u ostalom, da Knjaz Vista plaća s jedne, a Ismail-paša s druge strane. Vist i Ismail-paša plaćaju Crnogorskog kapetana Pejovića, a pogovara se da i prajski konsul, Lajhtenberg stoji pod Vistovom platom. (Naravno to sve ide iz krađe Ismail-paše.) Za ovog bi poslednjeg vrlo lako bilo uspeti da se ukloni prema današnjem držanju Prajske. Vist i Ismail, da bi stvar i sa druge tačke koja bi prividno više zbilje davala, otpočeli, pošlju Osman pašinog sekretara Konstantin Efendiju, toga je Knjaz već poznavao, na Cetinje pod vidom, da preda Knjazu jednu notu, o nekoj stoci, koju su Crnogorci na ishranu u tursku granicu preterali bili. Ovo nije bio ni dobar izgovor. Evo što mi je Knjaz kazivao da je s njima govorio:

CRNA GORA IZMEĐU SRBIJE I TURSKE

Sekretar je Knjazu govorio da se okane sa Srbijom držati, počem je u Srbiji jedno pravitelstvo, koga se padu svaki dan nadati treba; da Turska ima vojsku, koja se svaki dan moli Bogu na Srbiju poći i, naposletku između mnogog drugog, položio pitanje: šta bi Knjaz mogao tražiti te da se od Srbije odvoji. Da li mu je dosta Spič, pa i Podgorica, i za koje bi onda vreme miran ostao. Knjaz je opunomoćio Konstantin Efendiju da radi na toj stvari, a ovaj mu je dao reč, da će ga o uspehu za šest nedelja izvestiti. Francuskom konsulu moralo se ovo otezanje Knjaževo poslati i deputaciju u Carigrad (sad se već govorilo za Petra Vukotića) vrlo slabo dopadati, zato se reši sam sobom doći na Cetinje da poslednji pokušaj učini. I pređe je Vist protivu Srbije govorio, opominjući na naše izdajstvo od 1862.godine, koga se bojati treba da se ne ponovi, i na našu

veliku mudrost-lukavstvo, no ovom prilikom nije nas štedio nikako. On je Knjazu Nikoli predstavljao kako se on ostavlja apsorbirati od Srbije pomažući svojim podozritelnim ponašanjem uspeh naših reklamacija; kako Crna Gora za sebe da misli, a naročito Knjaz za svoju dinastiju; i toliko je bio uspeo, da je Knjaz konačno rešio deputaciju u Carigrad poslati, koja bi imala i njegov dolazak obećati, u slučaju ponovljenog ishoda sadanjih traženja. Knjaz me zovne pred veče i reče mi, da imam te noći staviti sa Vistom na hartiju tačke, koje bi Crnogorska deputacija tražiti imala.
Kao što mi je Knjaz kazivao, te bi tačke bile:
1.
Naknada za imanja Crnogorska, koja su u Turskoj granici zaostala, u vrednosti od pet miliona groša ili Nikšić. Naknada u zemlji na jednom mestu ideja je g. Petkovića, zato što bi zemlju narodu podelili, a od novca samo bi Knjaz profitirao; ali Vist, koji ima svoj deo u novcu primati govorio je da se on (Knjaz) mora brinuti i kako će svoje kćeri udati, i tako je savetovao tražiti novac. (Vidi se koliko bi se Crnogorci koristiti imali od naknade u novcu).
2.
Porušenje podignutih Kula.
3.
Da im Sultan da Ekvivolent (odgovarajuću vrednost) u novcu za lađu, koju je Knjazu poklonio, ako jedno pristanište Crnoj Gori ne bi dao. (Bozio je obećao da će Italija kupiti lađu, čini mi se za 400 hilj. franaka). Naposletku da se za tu celj šalje Mirko u Carigrad, koji je opunomoćen i o drugim stvarima tretirati.

Dogovaranje sa Srbijom znači propast Dinastije upozoravao je Nikolu užasnuti francuski konzul

I ako mi je Knjaz takvim tonom govorio, koji rado ne trpi primedbe, ja sam mu moje učinio. Što se traženja ekvivalenta za lađu tiče, Knjaz je odmah uvideo da bi time učinio krajnju neučtivost i izostavio ga je. Za ostalu celj misije primetim mu da bi Knjaz na ovaj način samo kompromitirati mogao opšte interese Srpstva i to bez ikakve dobiti za Njega i Crnu Goru, jer Francuska ide samo na to da ga od Srbije odcepi a ne da što za njega učini, jer nije moguće pametno predpostaviti da Francuzi žele podpomagati namere Srpstva na Cetinju a napadati ih u Beogradu. Na to mi Knjaz priznade, da mu je Vist otvoreno kazao da Francuska doista ne gleda dobrim okom našu slogu i da je ona gotova sve činiti da istu pokvari, zato što ona protežira familiju Petrovića. Da bi Vista jače za stvar zauzeo, Knjaz mu je rekao da će se on o svemu prethodno sa Srbijom dogovoriti morati, našto se Vist užasnuo i opominjao ga najenergičnije na propast njegove dinastije.
Knjaz mi je tom prilikom pokazao mnogobrojnu listu lica, za koje francuski konzul traži ordene, i kojih vrednost preko tri hiljade fr.iznose, i rešio sa mnom, da samo dva pošlje a što se tiče pošiljanja Mirka u Carigrad ("odgovorite", reče mi, "Vistu, da se o tome najpre sa Srbijom sporazumeti želim") rešio se po mome nastojavanju, da na to g. Petkovića, koj se tu na Cetinju desio, o svemu u znanje postavi.
No ovo je rešenje samo do sutra dan trajalo. Vist je ponovo uspeo povratiti Knjaza na svoje planove, i sutra dan, sam je, bez mene redigirao točke, koje će on sobom u Pariz poneti, da sazna tamo sa kakvim će raspoloženjem ministar tu stvar primiti. Francuski

konsul, pošavši sa Cetinja poneo je sa sobom u mesto 2,19 ordena raznog reda, pored onih 9 što je u prvoj poseti dobio. (Mirko je najviše doprineo da se u Carigrad ide, te da se na taj način nadmoćije Srbije kontrabalansira). Pored toga Đuro Matanović otišao je pre Vista na Rijeku i tu mu predao neke novce, za koje je Vist Knjazu toplo blagodario. Knjaz se izgovarao, da su ti novci za njihove rođake, no onda zašto bi Đuro imao čak na Rijeku ići da preda 500 fr. i zašto bi Vist Knjazu blagodario.
Ja sam o svemu što se ovom prilikom radilo sa g. Petkovićem otvoreno govorio i usled čega on je od Knjaza tražio pismenu izjavu, svrh svega što je sa Vistom zaključio i dobio je pri polasku pismeno uverenje Knjaževo da nikoga neće slati u Carigrad dok ne zapita koga treba (ovo je Petković razumevao za Rusiju, a Knjaz ostavio sebi otvorena vrata), Knjaz je tom prilikom govorio g. Petkoviću kako je Vist neučtiv i nesnosan, tako da mu je najposle morao reći da on (Knjaz) zna kada će se i gde pitati, i kada će i gde pitati kada mu do šiljanja bude.
Premda je g. Petković polagao na ovu pismenu izjavu Knjaza, ja sam u istu slabu veru imao, no opet sam držao da od uspeha misije u Carigrad neće ništa biti. Odma sutra dan kad je g. Petković polazio (i Knjaz je onda išao do Njeguša), Knjaz je u sobi g. Ivanovića, pred Senatorima i predamnom pričao kako se juče u veče sa g. Petkovićem sprdao, davši mu nešto napismeno, no što je crnje bilo jošt u veče, kad je Petković zatvorio za sobom vrata, pri polasku, Knjaz mu je pokazivao koleno (kao što kod nas čine sa laktom).
I g. Petković dobio je tom prilikom nekoliko ordena za Ruse, a meni je Knjaz kazivao da je poslao orden g. Marinoviću, što nije istina.
Vist je imao običaj pokazivati Knjazu raporte koje on svom ministru ili poslaniku u Carigradu šalje odnosno Crne Gore. Zato je odmah po svom odlasku i sad dostavio Knjazu raport o poslednjoj njegovoj viziti na Cetinju. U tom raportu Vist kaže da ga je Knjaz najzvaničnije uverio, da će on isključeno sledovati savete Francuske, jer su oni jedini bez interesa i prijateljski; pored toga poslao je i pismo g. Burea na francuskog konsula, u kom g. Bure piše, da Francuska podozreva na Knjaza Nikolu zbog njegovog držanja i mnogih misija (to su pošiljanja Srbije) u poslednje doba, i da ona svoju potporu u crnogorskim potraživanjima ne može dati bez pouzdanih uverenja da će Knjaz Nikola njene savete sledovati.
Raporti koji Vist Knjazu na uviđenje podnosi, ne mogu biti oni isti, koje on svojoj pretpostavljenoj vlasti šalje, nego su prosto tako za priliku sklapani da na Knjaza Nikolu djejstvuje. Vist tako nisko uvažava razboritost Knjaza Nikole, da je u jednom raportu kazao, kako je Crna Gora u poslednjem ratu mogla uzeti Dalmaciju od Austrije a Ercegovinu od Turske i da joj ove države ni najmanje nisu blagodarne za njeno tako prijateljsko ponašanje. (I sam se Knjaz ovoj frazi smejao). U svom raportu, naposletku, kaže Vist da je glavna celj deputacije Crnogorske velika tajna koju će on po nalogu Knjaza usmeno g. Ministru saopštiti kad bude svoju ženu u Pariz doveo.
Ne samo misija Crnogorska nego i Vistov put u Pariz a posle u Carigrad, ne dođoše do ostvarenja...

Nikolu je jedilo što je srpski barjak priznat a crnogorski ne, kad je Crna Gora starija od Srbije

ČIJA JE ZASTAVA STARIJA? SRPSKA ILI CRNOGORSKA?

Još pri polasku Knjaginje Darinke sa Cetinja pisao je bio Knjaz Badetu i molio za dozvoljenje da njegova lađa može pod crnogorskim barjakom stajati u vodama austrijskim. Odgovor se dao vrlo dugo čekati i bio je negativan. Knjaz se odmah zatim obrati preko Petkovića Ignjatijevu za ruski barjak i pošto mu Ignjatijev odgovori da se barjak ruski samo ruskom podaniku dati može, tražio je Knjaz Nikola naš barjak, koji sigurno ne misli upotrebiti. On se jako jedi što je srpski barjak priznat a Crnogorski nije, kad je Crna Gora starija od Srbije. U to se doba najozbiljnije mislilo šiljati misiju u Carigrad, zato Knjaz javi preko Petkovića g. Ignjatijevu, da je nameran poslati nekoga u Carigrad da poklon Caru vrati i da tom prilikom i o drugim nekim stvarima govori. Na taj način Knjaz je hteo, dajući za prividnu celj misiji vraćanje lađe, da osujeti ono obećanje, koje je Petkoviću dao, da neće slati nikog u Carigrad dok Rusiju ne zapita, no general Ignjatijev pronikao ga je, i njegov odgovor bio je sledećeg sadržaja: "vratiti lađu bila bi neučtivost i znači prekinuti snošenja sa Portom, no koje su to druge stvari o kojima bi poslanik Knjažev imao govoriti". Kad je Knjaz pročitao telegram reče: "Nije me Petković razumeo", a u stvari je da ga je vrlo dobro razumeo, jer Knjaz je hteo da ništa Rusima ne kaže a međutim da ima izgleda, kao da je njihov savet prethodno pitao; ali mu veština crnogorska i ovdje ostade na prazno.
Stvar misije ostane na tome neko vreme, no Vistu je trebalo rezultata. Pošto je stvar Kuča o kojoj je govoreno u ovom memoaru, sa svim uređena bila, pošlje Ismail-paša svoga čoveka sa pismom (naravno i Pejović ga je pratio) na Knjaza, kojim mu čestita vaskrsenje, posle desetak dana, raduje se što je stvar Kuča okončana i izjavljuje želju da bi se rado sa Knjazom sastao na Rijeci ili Viru, kojom bi mu prilikom imao nešto saopštiti iz Carigrada.
Zapitan o tome, ja sam mu predstavio, da taj sastanak mora biti intriga Vista i Ismail-paše za njihov sopstveni račun, jer kad bi doista paša imao nalog sastati se s Knjazom, on se ne bi zatezao doći na Cetinje. Knjaz mi onda dodade da je paša obećao, preko Pejovića, dati mu hiljadu lira i reče mi, da je to suma, za koju se on ne ženira deranžirati. Naposletku skloni se Knjaz pisati paši o Kučima i zahvaliti mu na čestitanju, a što se sastanka tiče poruči po pašinom čoveku da mu se telegrafom javi ima li doista što iz Carigrada. Knjaz je bio vrlo nestrpljiv dok je telegram stigao; jer je sad upravo bio šest nedelja do obećanja Konstan-efendije i on je često poftoravao pred svojim ljudima, da ga zato zovu da mu rezultat njegovih pregovora sa rečenim Efendijom saopšte. U telegramu Vist priznaje, da nema ništa iz Carigrada, nego ipak moli Knjaza da dođe na sastanak. Knjaz je sigurno odgovorio da pristaje, jer sutra dan bez da sam ja što znao, krene se Knjaz i Mirko na Rijeku. Mene nije pozvao zato što je Ismail-paša to uslovije položio. Knjaz kad se vratio nije se dala osobita radost primetiti. Kazivao mi je samo da mu je Ismail-paša obećao dati tri hiljade lira pod vidom danka za Kuče za ovih nekoliko godina.
Ja sam zatim na skoro pošao i Knjaz mi kaza, na dva-tri dana pred polazak, da je on konačno rešen slati koga u Carigrad, jer, reče, ako Srbija može čekati ja ne mogu. Ovom hitnom šiljenju nije bio uzrok nestrpljenje nego sastanak s Ismail-pašom. I pošto je sada misija sa svim bataljena, vidi se koliko je imala izgleda na uspeh.
Kad sam polazio Knjaz Nikola molio je da ga i mi potpomognemo u Carigradu. Ja mu rekoh da mu naša potpora neće izostati, međutim, ne bi s gorega bilo da Knjaz pošiljanje misije obustavi dotle, dok se s nama ne sporazume, jer inače, pošto je Knjazu poznato, u kojoj celji Francuska na istoj radi, vrlo bi ružno izgledalo, da Knjaz Nikola javno traži ucenu od Porte i Francuske da se od nas sljedovatelno i obštih interesa srbskih odvoji. Ja sam i to dodao, da, na taj način, Crna Gora ne može ništa dobiti, jer ako se na nju danas obrati veća pažnja, tome je Srbija uzrok, koja, ako je napusti, oduzeće time svaku cenu pregovorima sa Crnom Gorom.

Knjaz na to reče da mu je nemoguće čekati duže a probati, dodade, na svaki način neće hrđavo biti; "ako dobijem štogod ja ću ih prevariti, a ako ne dobijem ja sam onda još jače u vaše ruke pao".

"ZASEBNA CRNOGORSKA POLITIKA"

Kao što je napred spomenuto Crna je Gora neku odvojenu politiku u Ercegovini vodila. Za tu celj stvorila je medalju za rat od 62-ge god. Poslala je popa Bogdana (Iz Zubađa, čini mi se, kome je pok. Miloje dao 10 dukata kada je na Cetinju bio), da kupi neke potpise i sprema narod i za tu celj dao mu je Knjaz 14 forinti, koje je od mene pozajmio. Posle toga, dobavio je Knjaz pretnjom popa Žarka iz Pive i njemu uputstva u istom duhu dao.

Nikola i Mirko su govorili kako Srbija i Crna Gora treba da se dogovore da rade na zajedničku korist

Na Đurđev-dan ugrejan malo, posle ručka, od staroga vina, koje sam ja tražio, Knjaz ponudi Dučića da izabere hiljadu Crnogoraca i s njima krene u Ercegovinu; no ovaj mu odgovori, da je svagda gotov liti krv za svoj narod, no da Knjaz zna dobro kad će Dučić u borbu stupiti kad se zbilja i sa izgledom za Srpstvo i raditi počne a to je kad Srbija stupi u borbu. Knjaz mi je pri polasku govorio da namerava poslati Vukotića u Ercegovinu, da tamo malo promuti. Novine koje su govorile o velikom skupu Ercegovaca u Manastiru Kosirevu, i potpisanom ugovoru, po kome bi Ercegovina do Neretve Crnoj Gori pripala, sigurno o tome donose vesti. Stanko Radonjić, međutim, uveravao me ovde, da Petar nije makao iz Crne Gore. Međutim ja sam uveren da se ovakova radnja ne podiže sa medaljama i nekom stotinom forinti u jednom narodu, koji hleba nema.
Dok su pregovaranja o našim gradovima trajala, dotle su Knjaz i Mirko i Petar bili u groznici. Najpre su se nadali, čemu sam i ja doprinosio, da će Srbija teško uspeti; no kad postade skoro izvesno da nam se gradovi ustupaju, njihovo se očajanje nije moglo više kriti - Knjaz i Mirko na samo, a Petar Vukotić i po pijaci potvrđivali su onda, kako smo se mi umeli koristiti od njihovog rata od 62-ge godine da Turke iz varoši isteramo, a sada se koristimo bunom Kandije i njihovim savezom da gradove dobijemo, i kako to tako ne treba da bude, nego treba da se dogovorimo pa i za Srbiju i za Crnu Goru u jedno isto vreme radimo. - Usled toga, ja sam imao sa Petrom ozbiljan razgovor, kojom sam mu prilikom kazao otvoreno, da će narodni interesi preći preko sviju interesa sebičnih, i da Petru ne pristoji tako govoriti, pošto su mu poznati odnosi utvrđeni između Kneza Mihaila i Knjaza Nikole, da nije istina da smo mi Crnu Goru eksploatirali; jer odkuda joj sva ova vojena sprema? I da, naposletku mi se nikad nećemo dati za nos vući. (Ovo je spomenuto napred kad je o Petru govoreno).
Knjaz je odmah za tim došao da popravi upečatak, protestirao o svom otečestvoljublju i velikom požrtvovanju i kao on neće za njega ništa tražiti i molio me je da svet o tome uverim ako on gde pogine.
Pomenutim, ovde licima naročito je bio protivan polazak Kneza Mihaila u Carigradu, bojeći se da on tamo ne dobije što više od gradova. Oni su taj polazak hteli predstaviti kao napuštanje srpskih interesa, u čemu im je bilo teško uspeti, pa su se valjda zato i

rešili da i Knjaz Nikola u Carigrad ide, ako imao bude zašto. Za to vreme govorio je Knjaz da će tražiti računa od Srbije šta je za njega uradila.
Ja sam već iz ranije predvidio da je položaj g. Dučića odveć kritičan i savetovao mu da se ukloni; jer posle pokušavanja činjenih da ga na svoju stranu zadobiju, ponjatno je bilo da im je to najnemiliji čovek. Razgovor o Kučima bio je uzrok da se boja pokaže. U Kužini (odžakliji) oko vatre govorilo se o Kučima (ja tu nisam bio) i Mirko je pretio da ih ognjem i mačem sve istrebi što nijesu na njegovu zapovest u granicu crnogorsku prebegli. Dučić je kritikovao tu politiku kao nerazumnu i preporučivao politiku blagosti ubeđivanja, kao jedi koja se uspehu nadati može, i u vatri reče Mirku, da će mozgovi za mozgove da prskaju i da se ljudi strašenjem pridivljače a ne pridobiju. Primer je u tome, što danas radije sa Turcima nego sa Crnom Gorom drže. Onda Mirko doda "zar ne bi pravo bilo mušketati jednog vojvodu koji Turcima pređe", a Dučić mu odgovori da za taki slučaj postoji zakon. Nego da on ni u tom slučaju ne bi izdajniku nikakvo zlo učinio kad bi ga na veru uzeo. Mirko je razumeo na što se nišanilo i jako se razjedi, ali ipak otrpi (on to ume). Sutra dan, kad je Dučić pri ulasku u Trpezariju (ja sam sad prisustvovao) nazvao Boga, Mirko mu ne htede odgovoriti. Posle se razgovori zapodenu o sitnicama i Maša jednom prilikom Mirku namignu. Dučić, poznavajući njihove načine, jako se razjedi i razgovor pređe u vatru. Mirko podmakne bez ikakvog a propos neke fotografije u kojima Dučić lepše i veselije nego u ostalim izgleda a ovaj, kao kaluđer prema takvim vicovima čuvstvitelan reče, da bi on ima više za druge reći, nego što bi iko protivu njega što pokazati mogao. Knjaz držeći da se tu njihove lične stvari razumevaju odmah skoči na Dučića. (Ovu scenu nije nužno podrobno opisivati u kojoj je svaki svoj položaj zaboravio bio). Posle dugog vikanja i pošto sam se ja digao da odlazim, kad stvar nisam mogao poravnjati, Knjaz me zadrža, a on sa Dučićem ode u odvojenu udaljenu sobu da se eksplicira, no odmah zatim sam dođe i mene zovnu, sigurno iz straha da mu Dučić kakvo zlo ne bi učinio, jer je bio u jarosti. Preda mnom je zapovedao Knjaz Dučiću nekoliko puta, da govori šta on protivu koga ima, i čim ovaj usta otvori on stane vikati da ćuti, jer se bojao stvari, za koje nije hteo mene za svedoka. Ovo naposletku nije imalo nikakva smisla. Knjaz u jarosti prebacivao je Dučiću kako ga je on načinio čovekom, no da su ga "šumadinski dukati pokvarili", ali on nema da rasiplje i, kad ga je Dučić zamolio, da se ne ljuti, on ga sa "marš napolje" istera. Dukati šumadinski, kao što se vidi, bili su glavna stvar.

Knjaz Nikola je Garašaninovom agentu Piroćancu jednom prilikom rekao da bi ga uzeo za ministra

Knjaz je sutradan, kad mu je Dučić svoje rešenje napustiti Crnu Goru saopštio, nastojavao svim sredstvima da ga zaustavi, primetivši mu tom prilikom da on kao Knjaz, zna bolje, koja mu je politika korisnija, na što mu Dučić odgovori: "Gospodaru, ja nisam došao danas da govorim o politici, ali mi dozvolite opet reći da ja držim da ste vi na pogrešnom putu a vreme će skoro pokazati koji ima razloga".
Knjazu nije toliko stalo bilo što Dučić, odlazi, koliko se bojao da ovaj u Srbiju ne dođe i odatle njegove planove u Ercegovini počne kvariti; zatim mi je po Stanku Radonjiću i poručio da bi mu krivo bilo, ako Dučić u Beograd dođe. Knjazu još niko nije kazao da će Dučić u Beograd ići, ali on sve od toga zebe i onog časa, kad mu je Dučić javio, da ne misli više ostati na Cetinju, on je dotrčao meni i uznemiren rekao mi: "Dučić, dakle, ide

pravo u Beograd", našto mu ja odgovorim da je Dučić meni kazao da želi ići za neko vreme u banju i Dubrovnik a za Beograd da mi ništa govorio nije, no da mu mi ne bi smetali u Beogradu živeti. Dučić mi posle reče da o Beogradu Knjazu ništa nije govorio. (Ovo je bio način kušati me).
Možda neće izlišno biti i o jednoj smešnoj stvari nešto reći. Neka protuva engleska, koji je po krajevima turskim švrljao, dođe na Cetinje i u najvećem poverenju kaže Vacliku, da je naišao na jedan svod u zemlji pun dukata, i jedan kip od suva zlata. Knjaz i Mirko u najvećoj tajnosti odmah otprave Vaclika sa Englezom da blago nađu, pa da se naredi kako da se na Cetinje prenese, no ceo im trud bude uzaludan. Ja sam sumnjao da nije Knjaz tom prilikom kakvu drugu špekulaciju imao u vidu, no svi su izgledi da je veliku nadeždu na pronalazak blaga imao, jer je Engleza što ga je obmanuo nekoliko dana zatvorena držao. A za mene je lično velika šteta što se blago nije našlo, jer mi je Knjaz već hiljadu napoleona obećao bio. Mi smo se često smejali i govorili, da će Vaclik, umesto blaga, doneti samo nos od kipa.
Pri svem tom što je moj položaj prema raspoloženjima Knjaza i Mirka za Knjaza Mihaila i srpsku politiku vrlo težak bio na Cetinju ipak nisam velike nepovoljnosti iskusio niti od Knjaza niti od Mirka a ostali su me svagda sa poštovanjem predusretali. Istina je da sam neprestano na oprezu morao biti i na svaku reč paziti, jer Crnogorci kad im ide u račun u toliko su više neučtivi kod svoje kuće, a koliko na strani puze.
Oni nemaju ponjatija o obavezi koju jedan čovek u svojoj kući prema strancu mora imati; to je za njih prilika da vam kažu ono što vam inače ne bi smeli kazati. Mirko je samo jedno veče, kad smo na lađi bili, i to na strani, zapodeo neki razgovor o tome kako Šumadinci psuju, no ja sam se činio da ništa nisam čuo i sišao u salon. U salonu pak, počem sam češće udarao glavu u tavan, reče mi Knjaz smejući se "more čuvaj glavu, jer ta glava meni treba", našto Mirko, koji je već tu bio, primeti da oni imaju na Cetinju majstora, koji ume svrdlom glave opravljati, no ja mu ne ostanem dužan, rekavši da je taj majstor vešt opravljati na taj način, crnogorske no ne šumadinske glave. Mirko je od toga trenutka napustio misao, da bi me u šali gde bi se oni na njihov glupi crnogorski način smejati mogli i probati uvukao.
Ja se, dakle, što se ponašanja prema meni, ne bih imao žaliti iako me je Knjaz češće budirao. On je svagda imao na pameti hvalu g. Garašanina o meni, koja je samo za tu celj kazana. On me je vrlo delikatno i iz daleka obilazio da me za svoje stvari zauzme, no tu se jako bojao izdati se, jer me je držao za čoveka g. Garašanina. Da je drugi na mom mestu bio koji se ne bi prema g. Garašaninu prijateljski pokazivao, Knjaz bi vrlo brzo otvoren postao. Pri svem tom često je govorio o njegovoj ljubavi za ustavnu vladu, i jednom prilikom kazao mi, da bi me on uzeo za ministra i dao mi kartu belu za 6 meseci pa ako uspem da ostanem i dalje, ako ne bi da se sam uklonim, na što mu ja odgovorim da ja ni od koga ne bih tražio poverenje, koje za 6 meseci ne bih bio u stanju opravdati".

Svoj izvještaj iz Crne Gore Garašaninov agent Milan Piroćanac završava na sljedeći način:

"Od sviju nezgoda na Cetinju najteže mi je bilo organizovati hvatanje pisama, koja su mi iz Srbije dolazila; zato sam morao narediti da mi se pisma iz Kotora odvojeno šilju. Znam da mi je Knjaz raspečatio i upropastio moje pismo kad je na Njegušu poštu primio i pismo, koje su mi oficiri u Knjaževom paketu preko Pejovića iz Skadra poslali. Ovo je pismo bilo u šiframa; ja sam za ovo poslednje pismo zapitao Knjaza pred Dučićem i on se dao dovesti u veliku zabunu. Ja sam mu primetio da je šteta što je to pismo izgubljeno, jer je to raport, sigurno ljudi koji su po poslu izaslani i koji moraju o

svojoj radnji izvestija donositi. O pismu tom da mi je poslato znam od Pejovića, koji ga je u svoj paket na Knjaza metnuo, i kad je došao na Cetinje sasvim me bezazleno pitao da li sam isto od Knjaza primio.

Piroćanac: Obrazovati crnogorsku mahalu u Beogradu i njihovim glavnim ljudima tamo dati po plac za kuću

Knjaz mi je podario na svoju slavu, Đurđevdan orden II reda, pri polasku prsten, a g. Ivanoviću pri polasku dao je orden istog reda i sat.
(Zanimljivo je da dr Vladan Đorđević u svojoj knjizi Crna Gora i Austrija... kaže da Piroćanac za svoju službu od Knjaza Nikole nije dobio nikakvo odlikovanje osim "titule" "paščeta šumadijskog", kojom ga je Nikola "čašćavao". Kako vidimo iz Piroćančeva izvještaja Đorđević je po pitanju ordena napravio grešku - primjedba D.B.P)
Ovo je bilo sigurno u celji da nas dobro raspoloži da bi dejstvovali da mu se pošalje četiri velika topa. Ovde ne treba zaboraviti da se sa onima što su već dobili od nas, zimi ukiseljeni kupus pritiskuje. I ostali ratni materijal bolje se ne čuva; na samarima nema kaiša, preljki, sve to Crnogorci odnose. Barutana jedna blizu Cetinja, u kojoj su đulad smeštena bila umalo im nije propala i sreća je što se na vreme municija preneti mogla.

PIROĆANAC NA RASTANKU OD "POVJERLJIVIH OSOBA"

Meni je Knjaz Nikola naložio, da ne kažem Knjazu Mihailu da ono što sam od njega samoga čuo (...); to bi doista ipak dosta, ali za celo ne ovoliko bilo. Ja sam mu na to odgovorio, da Knjaz Mihailo nije mene poslao da pazim šta Knjaz Nikola u Crnoj Gori radi, nego da vršim njegove naloge. Knjaz Mihailo vodi sa Knjazom Nikolom mnogo ozbiljniju i sigurniju politiku, nego da bi se ova izveštajima pokolebavati mogla.
Pri polasku samom senatori i glavari što ih je na Cetinju bilo došli su da mi kažu zbogom i da se Knjazu Mihailu preporuče. Petar Vukotić, Ivo Radonjić, Đuro Matanović, molili su me, svaki odvojeno, da se na njih potpuno kao na sten osloniti možemo i, kad budu okolnosti iziskivale da se na njih obratimo. Smešno je samo bilo videti kako su me svaki od ovih iz društva jedan za drugim izvlačili da se na samo sa mnom oproste
(još je smješnije da ni ovi beogradski "saradnici" iz Crne Gore, kao ni oni u kasnijim vremenima nijesu znali koliko su smiješni u očima onih koji ih angažuju za "više ciljeve" u kojima za Crnu Goru nema mjesta; primjedba D.B.P.)
Zaboravio sam pomenuti do sad, da mi je Knjaz govorio, da mu se da jedan plac za njega, jedan za Mirka, jedan za Vukotića, a jedan za Dučića; ovoga je poslednjeg u poslednje vreme već izostavio, a ja sam predložio g. Garašaninu Iva Radonjića. Ne bi nepolitično bilo obrazovati jednu crnogorsku malu (mahalu) u Beogradu i javiti svakom od glavnijih ljudi, da imaju ovde po jedan plac na kome mogu kuću zidati, ali da ga ne mogu, dok se ne dosele prodati
(Dedinje, čini nam se ili se varamo, primjedba D.B.P.).
Ovo bi bila jeftina politika koja bi nam od polze bila.
Zaboravio sam i to naznačiti da je novi ruski konzul, g.Ivanov dolazio da učini podvorenje. Pri svem tom što ovaj nikakva rada sa Crnom Gorom nema, Knjazu je pri prvom sastanku zamerio njegovim pretenzijama i kazao mi da mu je to antipatičan čovjek.

(Kraj)"

Ovako jasno i precizno napisanom izvještaju ne treba mnogo komentara. Piroćanac nastupa kao povjerljivi Garašaninov čovjek koji treba da detaljnije upozna prilike u Crnoj Gori i pripremi teren za njeno prisajedinjenje Srbiji. To se moralo oprezno raditi jer je Garašanin, a i srpska vlada sa njim, znao da je Knjaz Nikola osjetljiv i podozriv prema politici Beograda. Isto tako Nikola nije bio spreman da olako žrtvuje Crnu Goru i svoju dinastiju, bez obzira na ugovor koji je potpisao sa Knjazom Mihailom 1866. Piroćanac smatra Nikolu za prevrtljivca sa kojim je nemoguće sarađivati i najbolje ga je zaobići u svim pregovorima, a treba ga neutralisati angažovanjem viđenijih ljudi i glavara iz Crne Gore tako da ostane usamljen. U datom momentu glavari će uticati na obični narod koji će ići kuda mu se kaže. Još ako je sve to garnirano pričama o boljem životu i većim platama uspjeh je zagarantovan. Ljubav prema slovenskoj braći i težnje za oslobođenjem i ujedinjenjem, smatra Piroćanac treba usmjeriti prema Srbiji tako da se neosjetno Crna Gora u nju utopi. Potpunim neutralisanjem crnogorskog uticaja u Hercegovini postignut je strateški važan cilj; teritorija na koju je Knjaz Nikola pretednovao definitivno je izgubljena, a sva pomoć koju je crnogorski narod upućivao Srbima u Hercegovini (sjetimo se hiljada izbjeglica koje je Crna Gora hranila u raznim vremenima i na uštrb svog stanovništva) zaboravljena je i obezvrijeđena angažovanjem Srba iz Hercegovine na rušenju Knjaza Nikole i Crne Gore. Piroćančev izvještaj sadrži smjernice koje, zasnovane na Načertaniju, nijesu izgubile na aktuelnosti. To su planovi za denacionalizaciju Crnogoraca - školovanjem djece iz Crne Gore na najbolji bi se način stvorili prosrpski orijentisani ljudi u Crnoj Gori, gdje se Garašaninovu oficiru mora odati puno priznanje za dobro zamišljenu akciju koja će davati rezultate i vijek nakon njenog iniciranja, kao i način angažovanja uglednijih Crnogoraca da rade protiv svoje otadžbine (laskanjem, malim novčanim prilozima, službom u Beogradu i sl).

Iz izvještaja Garašaninovog agenta se vidi da je Rusija žrtvovala Crnu Goru srpskim interesima

Bez obzira na svu visprenost i izuzetnu odanost osnovnoj ideji stvaranja Velike Srbije, Piroćanac za svoju misiju nije dobio od Garašanina prelaznu ocjenu. Tajna je vjerovatno u tome što Piroćanac nije mogao sakriti animozitet prema Crnogorcima i svoju mržnju nije krio. Vjerovatno zato nije uspio angažovati veći broj ljudi koji bi mu pomogli da se brzo riješi kuće Petrovića. Osim toga napravio je kod nekih procjena eventualnih saradnika grešku, na primjer kod Miljana Vukova, Novice Cerovića sa kojim nije razgovarao. Potrošio je manje novca za podmićivanje nego što je mogao. Oslonac za srpsku politiku tražio je kod jednog broja ljudi koji nijesu imali velikog uticaja u narodu i protežirao je samo ljude koji su imali isto mišljenje sa njim. Ta prevelika subjektivnost dovela je do toga da dobije negativne ocjene, bez obzira na dobro strateški zamišljene planove kakav je bio onaj o postepenom pripajanju Brda i Hercegovine Srbiji i onoga "zna se koliko Bokezi mrze Crnogorce" čime bi Crna Gora faktički bila svedena na takozvanu katunsko-nahijsku Crnu Goru kada bi tako opkoljena bila lak plijen za Srbiju. Još jedna stvar se dobro vidi iz Piroćančeva izvještaja. To je saradnja Srbije i Rusije

koja je žrtvovala Crnu Goru srpskim interesima. Zanimljivo kako u svim pregovorima i dogovorima Crna Gora strada i postaje predmetom dejstvovanja. Kada je poljska emigracija napravila plan o formiranju slovenskih država koje bi srušile Rusiju i njen uticaj koji je (misli se na plan) osnova Načertanija, sva vatra je usmjerena na uništenje Crne Gore kao jedinog ruskog uporišta i prijatelja na Balkanu. Kada je Garašaninova kabinetska politika procijenila da je došlo vrijeme približavanja Rusiji, što je izuzetni političar Garašanin na vrijeme naslutio, opet je Crna Gora upala u žrvanj tuđih interesa. Rusiji je u tom momentu više odgovarala veća Srbija i ona je, kako je i sam Knjaz Nikola izjavljivao i zaključivao, bila spremna da žrtvuje dinastiju Petrovića i Crnu Goru za svoj, odnosno za račun Srbije. Naročito su zajedničke radnje bile usmjerene na sprečavanju bilo kakvog crnogorskog izlaska u Evropu i vezivanja za razvijene i velike evropske sile. Tu svoju marginalizaciju, bez obzira na pojedinačne visoke uzlete, Crna Gora će na brižljivo pripremanom terenu debelo zaplatiti u Prvom svjetskom ratu. U ostalom Piroćanac je o Crnoj Gori govorio kao o već pripojenoj teritoriji čijem se ozvaničenju jedino suprostavljaju Petrovići i Katunjani.
Sve u svemu Piroćanac se vratio iz Crne Gore a da nije uspio da poboljša odnose između nje i Srbije, uprkos željama sa kojima je, pored osnovnog cilja, u nju upućen. Radi se, naime o jednoj zabilješci Kneza Mihaila na pismu upućenom Knjazu Nikoli - "Želim da se Piroćancu Crna Gora bolje dopadne nego nekim našim koji su u njoj bili."

Izvještaj agenta Milana Piroćanca Predsjedniku Vlade Srbije Iliji Garašaninu, o stanju u Crnoj Gori

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/petrovici_xviii_vijek/izvjestaj_pirocanca_garasaninu_o_stanju_u_cg.htm